

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У
ПРЕДМЕТНО-ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ПАРХОМЧУК ЛЕСІ ЛЕОНІДІВНИ

Науковий керівник:

Кононко О.Л., докт. психол. н., професор кафедри
дошкільної освіти

Рецензенти:

Новгородська Ю.Г., канд..пед.наук, доцент кафедри
педагогіки

Пихтіна Н.П., канд. пед. наук, доцент кафедри
дошкільної освіти

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 29.11. 2023 р.

Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., докт. психол. наук., професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УМОВ ЇЇ ВИХОВАННЯ У МОЛОДШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	
I.1. Довільна поведінка як показник особистісного розвитку.....	9
I.2. Особливості прояву довільності дітьми молодшого дошкільного віку.....	14
I.3. Організаційно-педагогічні умови виховання довільної поведінки дітей 3-4 років у предметній діяльності.....	20
Висновки до розділу I.....	26
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО – МЕТОДИЧНІ СПЕКТИ ВИХОВАННЯ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТРЬОХ-ЧОТИРЬОХ РОКІВ ЖИТТЯ	
II.1. Програма та методика дослідження.....	28
II.2. Діагностика рівнів вихованості у дітей 3-4 років довільної поведінки.....	35
II.3. Рекомендації з оптимізації процесу виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку в предметно-практичній діяльності.....	43
Висновки до розділу II.....	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	57
ДОДАТКИ.....	64

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційну роботу присвячено аналізу довільності як здатності дитини молодшого дошкільного віку свідомо регулювати власну поведінку, підкоряти її певним правилам та досягати поставленої мети предметно-практичної діяльності. Розкрито зв'язок елементарних форм саморегуляції поведінки з особистісним зростанням дітей четвертого року життя. Визначено критерії оцінки рівнів сформованості в ранньому онтогенезі довільної поведінки й схарактеризовано показники кожного критерію. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови ефективного формування у зростаючої особистості довільної поведінки, наголошено, що ключовим моментом оптимізації освітнього процесу у ЗДО виступає закладання основ становлення і розвитку суб'єктної позиції, створенню з цією метою розвивального середовища..

Ключові слова: *розвиток особистості, довільна поведінка, механізм саморегуляції, новоутворення свідомості і особистості, індикатори оцінки довільності, умови оптимізації освітнього процесу...*

ABSTRACT

The qualification work is devoted to the analysis of arbitrariness as the ability of a child of younger preschool age to consciously regulate behavior, to obey certain rules and to achieve the set goal of subject-practical activity. The relationship between elementary forms of self-regulation of behavior and personal growth of children in the fourth year of life is revealed. The criteria for assessing the levels of formation in the early ontogenesis of voluntary behavior were determined and the indicators of each criterion were characterized. Pedagogical conditions for the effective formation of voluntary behavior in a growing personality are theoretically substantiated, it is emphasized that the key point in the optimization of the educational process in special education is the laying of the foundations for the formation and development of the subject position created for this purpose in the developmental environment.

Key words: *personality development, arbitrary behavior, self-regulation mechanism, new formation of consciousness and personality, indicators of arbitrariness assessment, conditions for optimizing the educational process.*

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток довільної поведінки – важливий показник прогресивного розвитку особистості в ранньому онтогенезі. Основи довільної поведінки закладаються у дошкільному дитинстві, коли формуються основи особистісного зростання. Це засвідчується розвитком здатності дитини до цілепокладання, долаття доступних віку труднощів, прояву вольових якостей - самостійності, цілеспрямованості, наполегливості, впевненості, сміливості тощо. Увага освітян до виховання у дітей молодшого дошкільного віку елементарних форм довільності прокладає шлях до поступового вольового розвитку зростаючої особистості.

Значущість проблеми розвитку довільної поведінки у дітей дошкільного віку підкреслено у Базовому компоненті дошкільної освіти України як освітньому стандарті. У даному нормативному документі в освітній лінії «Особистість дитини» зазначено: уміння дошкільника концентрувати увагу на досягненні мети, наполегливо шукати продуктивні способи дій, проявляти витривалість та наполегливість, мобілізуватися на долаття труднощів, без потреби не звертатися за допомогою, не боятися помилитися, досягати успіху власними зусиллями – вкрай важливо плекати з перших років життя [2].

Провідним вітчизняним фахівцем, що присвятив життя дослідженню проблеми розвитку волі у дошкільному дитинстві є В.Котирло. Вказаний автор обґрунтував теоретичні засади вивчення вказаного феномену та специфіки його становлення на різних етапах дошкільного дитинства. Продовжувачами дослідження особливостей становлення і розвитку довільної та вольової поведінки на етапі дошкільного дитинства виступили О.Кононко, С.Кулачківська, О.Лісовець, які кваліфікували довільну поведінку як здатність зростаючої особистості регулювати свою поведінку, докладати зусиль для прояву елементарних форм самостійної поведінки.

Водночас варто зазначити, що проблема довільної та вольової поведінки, залишається у вітчизняній дошкільній педагогіці та дитячій педагогіці однією з найменш розроблених. Зокрема, до таких недостатньо

розроблених аспектів відносяться дослідження специфіки розвитку волі у молодшому дошкільному віці, коли закладається фундамент особистісного зростання. Брак вітчизняних досліджень вказаного напрямку та існування запиту практичних працівників на методичні розробки відповідної спрямованості обумовили актуальність вибору нами теми кваліфікаційної роботи *«Особливості виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності»*.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування педагогічних умов та експериментальне вивчення особливостей розвитку довільної поведінки дітей 3-4 років у предметно-практичній діяльності.

Досягнення поставленої мети потребувало розв'язання таких основних завдань дослідження:

1. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел визначити стан розробки досліджуваної проблеми та уточнити зміст провідних категорій.
2. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови ефективного виховання у ЗДО довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку.
3. Визначити критерії, показники й компоненти довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку та розробити адекватну предмету та завданням дослідження комплексну методику.
4. Описати рівні вихованості у дітей 3-4 років довільної поведінки в предметно-практичній діяльності.
5. Розробити методичні рекомендації для вихователів ЗДО з ефективного виховання довільної поведінки дітей 3-4 років.

Об'єкт дослідження: процес виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови та особливості виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку у предметно-практичній діяльності.

Гіпотеза дослідження: Виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку у ЗДО виявиться більш ефективніше за впровадження у педагогічну практику таких педагогічних умов:

- застосування вихователем у предметній діяльності дітей 3-4 років методу поступового наближення труднощів;
- зміна форм допомоги педагога дітям в процесі виконання ними завдань практичного характеру;
- оновлення змісту педагогічної оцінки з метою зведення самостійності дітей молодшого дошкільного віку до найвищих чеснот.

В ході виконання кваліфікаційної роботи нами використано такі **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз, синтез, узагальнення, систематизація з метою розробки концептуальних засад дослідження, визначення змісту основних категорій, розробки критеріїв і показників вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки;
- *емпіричні:* діагностичні (спостереження, бесіда, проєктивна методика, моделювання експериментальної ситуації вибору); проведення констатувального експерименту;
- *статистичні:* методи кількісної та якісної обробки емпіричних даних

Наукова новизна результатів дослідження:

- *уперше* теоретично обґрунтовано розроблений автором комплекс педагогічних умов з метою підвищення ефективності виховання у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки у предметно-практичній діяльності; визначено критерії, показники, компоненти та експериментально визначено рівні вихованості у дітей 3-4 років досліджуваного явища; розроблено адекватну предмету та завданням діагностичну методику;

- *уточнено* зміст понять «довільність», «воля», «виховання довільної поведінки», «Вольові якості особистості» та їх використання по відношенню

до дітей молодшого дошкільного віку; конкретизовано вікові та індивідуальні особливості проявів довільності у предметно-практичній діяльності;

- *подальшого розвитку* набуло методичне забезпечення процесу виховання довірливої поведінки дітей 3-4 років у ЗДО.

Теоретичне значення дослідження: розроблено концептуальні засади дослідження особливостей вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки; уточнено зміст та структуру самостійності як базової якості та показника вольового розвитку дітей 3-4 років; схарактеризовано рівні вихованості у дітей молодшого дошкільного віку здатності звертатися за допомогою до дорослого лише у разі об'єктивної необхідності та доводити розпочату роботу до кінця; теоретично обґрунтовано педагогічні умови оптимізації виховного процесу у ЗДО.

Практичне значення дослідження полягає у створенні комплексної діагностичної методики вивчення особливостей вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки у предметній діяльності; у розробці методичних рекомендацій для педагогів ЗДО щодо ефективного виховання у дітей 3-4 років довірливої поведінки та елементарних форм вольових якостей особистості, зокрема самостійності; у визначенні особливо сейф створення у ЗДО розвивального середовища для виховання довірливості дошкільників.

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

участь у:

- Сучасне дошкілля: актуальні проблеми , досвід, перспективи розвитку, 18 жовтня 2022 року, м. Ніжин, тема «Особливості виховання довірливої поведінки дітей молодшого дошкільного віку».

- Сучасне дошкілля: актуальні проблеми , педагогічні пошуки, здобутки, 20 червня 2023 року, м. Ніжин, тема «Довірливість як показник особистісного розвитку у дошкільному дитинстві».

друк статей:

- «Особливості виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку» збірник наукових статей студентів, магістрів, молодих науковців Сучасне дошкілля: актуальні проблеми , досвід, перспективи розвитку, 18 жовтня 2022 року, ст. 179.
- «Довільність як показник особистісного розвитку у дошкільному дитинстві», збірник матеріалів регіональної науково-практичної інтернет-конференції для студентів, молодих науковців педагогів практиків Сучасне дошкілля: актуальні проблеми , педагогічні пошуки, здобутки, 20 червня 2023 року, ст.171.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: кваліфікаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків до кожного, списку використаних джерел, додатків. Текст містить 2 таблиці, список джерел нараховує 67 позицій. Загальний обсяг роботи 67 сторінок, з них основного тексту 45 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА УМОВ ЇЇ ВИХОВАННЯ У МОЛОДШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

І.1. Довільна поведінка як показник особистісного розвитку.

Реформування системи дошкільної освіти України актуалізує проблему виховання у дітей різних віково-статевих груп вольових якостей особистості – самостійності, наполегливості, цілеспрямованості, креативності. Сьогодення пред'являє високі вимоги до здатності зростаючої особистості виявляти суб'єктну активність, контролювати та регулювати свою поведінку та діяльність, долати труднощі на шляху до мети, доводити розпочате до кінця, приймати власні вибори, надавати перевагу чомусь-комусь та у соціально прийнятний спосіб відмовляти у прихильності. З огляду, що основи вольової поведінки і довільності закладаються у дошкільному віці, на часі дослідження вказаного напрямку. На жаль, вітчизняних праць психологів і педагогів з проблеми довільності обмаль, що утруднює розробку діагностичного інструментарію та методичного забезпечення відповідної виховної роботи.

Актуальність означеної проблеми засвідчується значною увагою до неї, приділеної у нормативних документах, зокрема Базовому компоненті дошкільної освіти України та програмі розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі». Зокрема, у стандарті дошкільної освіти в освітній лінії «Особистість дитини» зазначено, що у молодшому та середньому дошкільному віці важливим освітнім завданням стає розвиток довільної поведінки, самостійності як вольової якості особистості, уміння дітей долати труднощі на шляху до мети, доводити розпочате до кінця, вносити корективи у власні дії та їхні результати, регулювати свою поведінку згідно моральних норм і правил [2].

У програмі «Я у Світі» підкреслюється, що на даному віковому етапі найбільшої уваги педагогів потребують такі аспекти особистісного

зростання дошкільника, як розширення його уявлень про себе, розвиток позитивного самоствавлення, збагачення емоційного досвіду, виховання довірливої поведінки, здатність до вибірковості й прийняття власних рішень, уміння долати труднощі на шляху до мети та регулювати власну поведінку. [67].

Проблема волі, довірливої та вольової регуляції поведінки і діяльності людини, давно викликає інтерес вчених, викликає суперечки та дискусії. Ще у Давній Греції існували дві точки зору на розуміння волі – афективна та інтелектуальна. Платон розумів волю як певну здатність душі, яка визначає і спонукає активність людини. Аристотель пов'язував волю з розумом. З огляду на дані сучасних психологів, воля пов'язана як з розумом, так і з почуттями особистості.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що вольова сфера особистості привертала до себе увагу радше психологів і педагогів попередніх десятиліть, ніж сьогодення. Методологічні засади проблеми розвитку особистості як активного суб'єкта життєдіяльності з специфікою її вольової сфери на різних етапах онтогенезу розроблені Г.Баллом, І.Бехом, М.Боришевським, Г.Костюком, О.Кононко, В.Кузьменко, С. Максименком, Т.Піроженко, В.Татенком, Т. Титаренко, Ю. Швалбом та іншими фахівцями.

Зв'язок розвитку волі та особистості і був предметом уваги багатьох психологів і педагогів. Завдяки цьому сформульовано теоретичні засади дослідження феномену волі в ранньому онтогенезі (І.Бех, В.Котирло, С.Кулачківська та ін.). схарактеризовано віково-статеві особливості розвитку довірливої та вольової поведінки упродовж дошкільного дитинства (О.Кононко, В.Дудкевич, Р.Павелків, О.Цигипало та ін.); визначено суть та умови розвитку у дітей дошкільного віку вольових якостей, зокрема самостійності (З.Гуріна, Н.Дудник, О.,Лісовець, В.Палій, І.Рогозіна та ін.). розроблено технології ефективного виховання у закладі дошкільної освіти різних форм прояву дітьми вольової активності (Ю.Демидова,.Ю.Косенко, М.Марусимнець, О.Писарчук та ін.).

Згідно визначення В.Шапара, воля –це здатність особистості до вибору й внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення. Автор підкреслює важливість розвитку у неї вольових зусиль, здатності протистояти імпульсивним бажанням, керуватися почуттями обов'язку та відповідальності, усвідомленням цінності мети діяльності. На думку фахівця, вольова поведінка включає ухвалення особистістю рішення, яке може супроводжуватися боротьбою мотивів [64].

Серед вольових якості особистості особливого значення з дорослішанням починають відігравати такі якості особистості, як самостійність, витримка, самовладання, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, самоконтроль та саморегуляція поведінки. Психологи відносять їх до волі або вольових властивостей (якостей) особистості та одночасно до структури характеру людини. А як відомо, характер посідає центральне місце в структурі особистості. Отже, воля виступає важливим індикатором розвитку особистості.

Як зазначає С Кулачківська завдяки своєму характеру, його вольовим якостям, зростаюча особистість домагається значних життєвих успіхів навіть за умови відсутності належного досвіду. Це відбувається завдяки тому, що вольові дії входять до складу практичного усіх видів діяльності. Чим складнішою є діяльність, тим більше місця в ній посідають саме вольові дії. На шляху виконання будь-якої діяльності людина стикається з певними труднощами, а їх долаання пред'являє високі вимоги до здатності проявити волю [25].

За даними дослідження О.Лісовець, з трьох основних груп рис характеру (вольових, ділових, комунікативних) в онтогенезі саме вольові якості особистості починають розвиватися одними з перших. Автор підкреслює: саме на основі та за участі вольових якостей розвиваються інші риси характеру. Цей факт підкреслює значущість волі не лише у забезпеченні успіху діяльності, але й у контексті розвитку людини як особистості [29].

Важливим аспектом проблеми розвитку довільної поведінки є дослідження зв'язку вольової сфери з діяльністю особистості. За визначенням провідних психологів, діяльність є специфічним видом активності людини, спрямованої на пізнання та творче перетворення оточуючого світу, самої себе та умов свого існування. Предметна діяльність не дається людині з народження. Вона виникає і розвивається в процесі виховання і навчання.

Як підкреслює О.Кононко, діяльність слід відрізнити від поведінки. Автор зазначає, що поведінка не завжди цілеспрямована, не передбачає створення певного продукту, може вирізнятися пасивним характером. Діяльність завжди цілеспрямована, активна, спрямована на досягнення результату. Можна говорити, що поведінка є спонтанною активністю, а діяльність – організованою. Фахівець звертає увагу на те, що діяльність характеризується мотивом, метою, предметом, структурою та засобами. Характеризуючи роль діяльності у розвитку волі, фахівець класифікує останню як свідому регуляцію людиною своєї поведінки і діяльності, пов'язану з долаттям внутрішніх та зовнішніх перешкод. Дії людини можуть бути мимовільними (імпульсивними, здійснюються внаслідок неусвідомлених спонук) та довільними (передбачають усвідомлення мети, уявлення про засоби її досягнення. Воля потрібна для вибору мети, прийняття рішень, здійсненні продуктивних дій, доланні перешкод.

Зазначений вище автор виділяє у складній волювій дії такі етапи:

- усвідомлення мети і прагнення досягти її;
- усвідомлення можливостей досягнення конкретної мети;
- появу мотивів, що утверджують або заперечують ці можливості;
- боротьбу мотивів і здійснення вибору;
- визнання однієї з можливостей в якості рішення;
- здійснення прийнятого рішення;
- долання перешкод і досягнення поставленої мети [22].

Наголошуючи на важливості для повноцінного розвитку особистості довільних процесів, волі в цілому психолог Л.Літвін акцентує увагу, зокрема, на довільному запам'ятовуванні. Під ним автори розуміють форму запам'ятовування, яка виступає продуктом спеціальної мнемонічної дії і проявляється у відповідній мотивації, орієнтації на конкретну мету, використанні ефективних прийомів для її досягнення. До способів довільного запам'ятовування автори відносять повторення, переказування, групування матеріалу, складання плану своїх довільних дій. Під останніми фахівець має на увазі цілеспрямовані, підпорядковані свідомо накресленій меті, контрольовані дії особистості. Під волею автор розуміє свідому саморегуляцію поведінки і діяльності на шляху до досягнення визначеної мети [33].

На підставі сказаного вище, можна зробити деякі важливі висновки, зокрема такі:

1. Оперуючи поняттями «вольова особистість» та «безвільна особистість», ми вказуємо не лише на входження волі до структури особистості, але й на те, що там вона посідає центральне місце.

2. Суттєві особливості людей двох означених вище типів проявляються не лише в їхніх особистостях, але й у характері їхньої діяльності.

3. Вольові якості особистості пов'язані з багатьма іншими її властивостями, що засвідчується такими зв'язками:

- розвинена воля позитивно корелює з багатьма позитивними особистісними властивостями;
- слабка воля корелює з багатьма іншими негативними особистісними властивостями.

4. Розвиток волі відбувається паралельно з розвитком людини як особистості, що проявляється у переході від первинних до вторинних особистісних якостей, від вольових рухів та елементарних дій – до морально-ціннісних вольових якостей особистості.

5. Довільна та волюва поведінка зростаючої особистості проявляється. Розвивається та вдосконалюється в процесі активної діяльності, зокрема предметно-практичної.

6. Завдяки волі людина не лише досягає життєвих успіхів, але й у розвитку власних здібностей та самовдосконаленні.

Узагальнюючи дані провідних психологів і педагогів, перетворення елементарних психічних функцій у вищі (до яких відноситься воля) є основною подією в процес розвитку людини. Характерною відмінністю вищих, культурних психологічних функцій є довільність як здатність оволодіти своєю поведінкою. Воля перебудовує активність особистості, перетворює її на свідому дію. Адже усвідомити – означає оволодіти. На основі накопичених вражень, отриманого в предметній діяльності досвіду, розвивається особистість, вдосконалюється волюва сфера.

Згідно узагальнень багатьох вітчизняних фахівців, довільність поведінки проявляється у таких уміннях: чіткому усвідомленні особистістю необхідності підпорядкування свої вчинки та дії певним правилам; дотриманні необхідних вимог, готовності виконувати завдання самостійно, звертатися до дорослого за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності; регулювати свою поведінку та утримуватися від негативних емоцій; долати труднощі на шляху до мети й доводити її розпочате до успішного завершення. Базуючись на узагальненнях психолого-педагогічної науки, під довільністю у дослідженні розумілася свідома саморегуляція зростаючою особистістю власної активності, уміння підкоряти поведінку досягненню визначеної мети, здатність долати певні перешкоди на шляху до неї.

I.2. Особливості прояву довільності дітьми дошкільного віку

У процесі дослідження ми базувалися на доробку провідних вітчизняних фахівців, які сформулювали положення щодо закономірностей становлення особистості в дошкільному віці, що визначається як

сенситивний для розвитку волі (І.Бех, М.Боришевський, Г.Костюк, С.Максименко, Ю.Приходько, Т.Титаренко, Ю. Швалб); на концепції соціальної детермінації процесу розвитку вольової поведінки у дітей (В.Котирло, С.Кулачківська, Л.Соловйова); на ідеях про сутність індивідуальних відмінностей вольової поведінки дітей дошкільного віку (О.Кононко, В. Кузьменко, О.Лісовець).

Згідно даних вказаних фахівців, розвиток волі обумовлюється протиріччями, що виникають в дітей з виникненням багатьох нових потреб – у спілкуванні, предметних діях, іграх, отриманні нових вражень та інформації. Взаємодія зростаючої особистості з довкіллям, у першу чергу, з соціальним, наслідування дій дорослих, їх застосування у різних видах діяльності збагачує досвід, розширює власні можливості дітей.

Важливо зазначити, що однією з центральних проблем психолого-педагогічних досліджень є проблема вільної дії людини. Тобто, свідомої, керованої дії. Лише у процесі свого розвитку особистість набуває уміння реалізувати свободу волі. Як зазначають провідні фахівці, в процесі розвитку завжди присутній момент вольового зусилля, створювальної активності. Починаючи з дошкільного віку дитина розвивається як суб'єкт саморозвитку, здатний до прояву довільності [4].

Згідно даних засновника вітчизняних досліджень з проблеми волі та особливостей її становлення і розвитку в дошкільному віці В.Котирло, вольові моменти в ранньому віці з'являються і зникають, мимовільна поведінка переважає довільну. Автор підкреслює, що перші прояви волі можна спостерігати навіть у немовляти. У комплексі поживлення малюк докладає зусиль для зосередження свідомості на обличчі дорослого. Йдеться про виникнення певного вольового імпульсу. У ранньому віці центральним новоутворенням є мовлення, а у дошкільному – уява як вольові функції. В.Котирло стверджує, що вольовий розвиток в онтогенезі є магістральною лінією розвитку особистості. Розвиток – процес складний та багаторівневий, в якому пов'язані різні лінії руху – органічне зростання,

розвиток психіки, соціалізація, культурний розвиток, розвиток особистості (внутрішня свобода). Особистісний розвиток є вищою метою освітнього процесу, плекання особистості як вільної індивідуальності.

Досліджуючи особливості розвитку волі у розумово відсталих дітей, Е.Сеген звертає увагу на те, що з усіх недоліків цих дітей головним він вважав нестачу волі. Розлади волі, за його висловлюваннями, важливіші за усі інші взяті разом. Вказаний фахівець підкреслює: воля – це важель усіх дій, усіх здібностей. Е.Сеген привертає увагу освітян до необхідності зв'язку здібностей, розвинених в дітях, із свободою їхньої волі. Автор зауважує: волі немає з народження, вольові процеси, на відміну від фізіологічних, емоційних або інтелектуальних даються дитині не як наявність, а як можливість. Свободу волі доводиться завойовувати та відстоювати не лише в дитячому віці, а й упродовж дорослого життя.

Більшість вітчизняних психологів схиляються до думки, що воля є свідомо здійсненим дитиною зусиллям для долання перешкод на шляху до мети. По суті воля дитини дошкільного віку кваліфікується фахівцями як:

- здатність реалізувати свої бажання;
- уміння досягати поставлених цілей;
- прагнення докласти власних зусиль;
- можливість розпоряджатися собою;
- свобода вибору;
- самовладання.

Згідно підходу Л.Соловйової, волю можна представити як наявність стійких і свідомих бажань або мотивів поведінки, які підпорядковують собі інші. Розвиток волі пов'язаний із становленням власних бажань дитини, їх визначеності та стійкості. На думку вказаного автора, довольність слід розуміти як здатність дошкільника володіти собою, своєю внутрішньою та зовнішньою діяльністю, регулювати свою поведінку. Фахівець до простих вольових дій відносить ті, які спонукають дитину до дії, засвідчують перехід

від спонукання до дії до виконання самої дії. Характеризуючи складні вольові дії дошкільника, зазначений автор вказує на такі етапи їх розвитку, як усвідомлення мети і прагнення її досягти, аналіз можливостей, боротьба мотивів, здійснення свого вибору, долаття перешкод, успішне досягнення мети. За даними досліджень вказаного вище автора, варто виділити силу волі як узагальнену здатність зростаючої особистості долати певні труднощі на шляху до мети. Вона вказує: саме перешкоди, які долає дитина з допомогою вольових зусиль, виступають об'єктивним показником сили волі [54].

Досліджуючи особливості розвитку вольової сфери у дошкільному дитинстві, О.Байер, до проявів сили волі відносить такі особистісні риси, як витримка та самовладання. Їх сформованість засвідчується умінням дітей стримувати свої почуття, долати прояви імпульсивності, уникати необдуманих дій, володіти собою. Другою важливою характеристикою довільної та вольової поведінки є цілеспрямованість. Мається на увазі свідомо та активна спрямованість дитини на досягнення бажаного результату діяльності. На думку фахівця, близьким до цілеспрямованості є такий прояв активності, як наполегливість. Третім важливим показником розвитку вольової сфери дошкільника автор називає самостійність, розуміючи під нею незалежність дій у поєднанні з творчою ініціативою [3].

У роботі ми керуємося висновком провідних фахівців, згідно якого у дошкільному віці свідоме управління поведінкою лише починає складатися. Отже, виходимо з розуміння, що в процесі життєдіяльності дітей 5-7 років вольові дії сусідять з діями мимовільними, імпульсивними. Адже дошкільникам ще вельми складно зупиняти те, що відбувається з ними мовби саме по собі, утримати імпульсивну реакцію на зовнішній вплив. Як підкреслює М.Савченко, водночас у цьому уміння дошкільників слід вправляти, щоб вони оволоділи здатністю виконувати вказівки дорослого, керуватися моральними нормами поведінки, планувати свої дії, зосередитись на необхідному, довести розпочате до кінця. В дошкільному віці довільна поведінка – це, перш за усе, здатність опанувати себе у

складній ситуації. У дослідженні брали до уваги, що розвиток волі дошкільника базується на формування цілеспрямованих дій, усвідомленні зв'язку між метою та мотивом діяльності, зростанні керуючої ролі мовлення у виконанні вольових дій [48].

Згідно даних В.Котирло, в дошкільному дитинстві поступово формується вміння утримувати мету діяльності в центрі уваги. Уміння утримувати мету знаходиться у прямій залежності від складності завдання та тривалості його виконання. Визначальну роль у формуванні цілеспрямованої поведінки дошкільників відіграє досвід успішних та неуспішних дій. Водночас автор зауважує: якщо у молодшому дошкільному віці успіх і невдачі ще суттєво не впливають на долання труднощів і збереження мети, то у старшому дошкільному віці їх роль суттєво зростає.

Дослідження М.Боришевського присвячено аналізу становлення і розвитку у дітей дошкільного віку різних статевоїх груп самостійності як вольової риси особистості. Згідно її даних, вольовий розвиток відбувається прогресивно, якщо батьки і вихователі ЗДО цінують не лише здатність дитини самообслуговувати себе, але й висловлювати власну думку, відстоювати свою позицію, аргументувати свою незгоду. Таким чином, на думку автора, самостійність виступає базовою якістю особистості, якою засвідчується належний рівень розвитку вольової сфери дитини [6].

Характеризуючи роль вікових особливостей у розвитку довільної поведінки дошкільників, Р.Павелків приділяє увагу особливостям формування у них довільних психічних процесів – уваги, пам'яті, уяви. Згідно його даних у молодшому дошкільному віці увага переважно мимовільна, виникає без усвідомлення її мети, підпорядковується ситуативному інтересу. Психолог наголошує: з віком психічні процеси стають усе більш довільними, підпорядковуються меті; активні дії дошкільників починають ними свідомо регулюватися; виникають власні плани; поведінка мотивується індивідуальними та соціальними мотивами, орієнтується на моральні норми і правила [39].

О.Лісовець, досліджуючи особливості розвитку самостійності у дітей 5-7 років, кваліфікує її як якість особистості і прояв активності, що засвідчується усвідомленим і відповідальним ставленням до життєдіяльності, виявляється в наполегливості, ініціативності та критичності, їхньому прагненні діяти без сторонньої допомоги, звертатися за нею лише в разі об'єктивної необхідності. Вказаний педагог зазначає, що структурними компонентами даної базової якості особистості виступають когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. В ході дослідження О.Лісовець виділила та описала чотири рівні вихованості у дітей старшого дошкільного віку самостійності як вольової якості особистості - високий, оптимальний, середній та низький. Автором розроблено комплексну програму виховання самостійності у дітей різних віково-статевих груп й методичні рекомендації щодо підвищення ефективності виховного процесу у ЗДО [28].

Дослідження З.Гуріної присвячене аналізу особливостей становлення і розвитку самостійності у дітей раннього віку. Це важливо з огляду, що основи довільної поведінки, самостійності як базової якості особистості започатковуються саме у ранньому дитинстві. Автор наголошує: увага батьків та педагогів до своєчасного розвитку в малюків елементарних форм довільної поведінки слугує запорукою подальшого прогресивного розвитку у дітей дошкільного віку суб'єктної активності [10].

За даними досліджень Ю.Савченко, в дошкільному дитинстві довільна поведінка проявляється, перш за усе, в умінні долати залежність від своїх імпульсивних бажань, керуватися наміром, докладати власних зусиль для досягнення мети. Саме це робить поведінку дитини дошкільного віку довільною. У цьому розумінні розвиток довільності в ранньому онтогенезі пов'язаний з умінням зростаючої особистості формулювати намір і діяти відповідно нього. Автори зазначають: вольова поведінка передбачає здатність дитини пригнічувати свої імпульси, передбачати майбутні наслідки власних дій, посилювати своє прагнення свідомо досягти поставленої в діяльності мети [50].

Аналізу індивідуальних особливостей розвитку вольової поведінки старших дошкільників присвячене дослідження Л.Солойової, автор характеризує динаміку вольової поведінки упродовж дошкільного дитинства; доводить, що вона зумовлюється змістом вольових дій дітей в різних видах дитячої діяльності та виявляється в індивідуальних характеристиках рівнів прояву мотиваційного та регуляційного компонентів вольової поведінки. Нею встановлено статистично значимий зв'язок між рівнями вольової поведінки дитини 5-7 років у процесі пізнавальної та рухової активності. Л.Солойова розподілила дітей на підгрупи за особливостями прояву ними вольової поведінки у пізнавальній та руховій активності..

Дослідження Л.Солойової присвячене дослідженню особливостей розвитку вольової поведінки дітей старшого дошкільного віку у пізнавальній та руховій активності.. Вітчизняний психолог констатує, що динаміка змін у розвитку волі упродовж дошкільного дитинства визначається змістом вольових дій дітей та проявляється в індивідуальних особливостях мотиваційного та регулятивного компоненті. До показників регулятивного компоненту Л.Солойова відносить комплекс умінь дітей 5-7 років, зокрема: вміння планувати свою діяльність, керуватися інструкцією та правилами, здатність мобілізуватися на долавання перешкод, спроможність обирати раціональні засоби досягнення мети, звертатися за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності, доволити розпочате до кінця [55].

І.3.Педагогічні умови виховання довільної поведінки дітей 3-4 років у предметній діяльності

Обґрунтування умов оптимізації процесу виховання у дітей молодшого дошкільного віку потребує уточнення суті трьох основних категорій:

- педагогічні умови ;
- оптимізація;
- довільність і воля.

Згідно узагальнень психолого-педагогічної науки , під *педагогічними умовами* розуміються зовнішні обставини, чинники впливу, сукупність заходів, які суттєво впливають на протікання педагогічного процесу, свідомо сконструйованого дорослим, який передбачає досягнення певних результатів. Тобто, йдеться про підвищення ефективності освітнього процесу завдяки спеціально підібраним педагогом умовам, методам, засобам та прийомам.

Базуючись на висновках фахівців, під *оптимізацією* розуміємо процес, спрямований на розвиток довільності дошкільників, вдосконалення методів її виховання, звільнення від недоліків та розробку більш ефективного алгоритму педагогічної діяльності у ЗДО.

Оперуючи в ході виконання кваліфікаційної роботи поняттями «воля» та «довільність», ми спираємося на узагальнення В.Котирло, згідно з яким розвиток волі є процесом формування у дітей дошкільного віку більш-менш стійкої та усвідомленої мотивації, власних бажань і прагнень, становлення супідрядності мотивів «хочу» і «потрібно». Розвиток довільності - це освоєння дитиною засобами оволодіння собою. Згідно позиції вказаного вітчизняного фахівця, і вольова, і довільна дія передбачає активну роботу свідомості, хоча й до певної міри різноспрямованої.

Одним з важливих точок відліку у визначенні психолого - педагогічних умов оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки, слугували експериментальні дані дослідження Л.Соловйової. Згідно з ними, довільна поведінка у перші роки життя реалізується через усвідомлення дитиною мети виконуваної діяльності; регуляцію своїх дій згідно з нею, подолання труднощів на шляху досягнення результатів. На думку автора, важливими чинниками виховання у дітей вольової поведінки виступають мотиваційний та регулятивний компонентів. Адже перший сприяє спрямуванню організації й мобілізації поведінки дошкільників, а другий - цілеспрямованості дій та долаттю перешкод.

Л.Соловійова актуалізує важливість упровадження у педагогічну практику індивідуалізації психолого-педагогічної роботи з дошкільниками. На її думку, ефективною формою реалізації індивідуальних ліній розвитку вольової поведінки кожної дитини є диференціація освітньої роботи. Фахівець підкреслює ефективність розробленої нею розвивальної програми, спрямованої на гармонізацію структури вольових дій дітей шляхом збалансування рівнів розвитку показників її мотиваційного та регуляційного компонентів. За даними її дослідження, розроблена розвивальна програма виявилася ефективною, здатною покращити показники вольової поведінки різних груп дітей. Л.Соловійова кваліфікує її як програму інтенсивного розвитку вольової поведінки дітей дошкільного віку, формування здатності дошкільників свідомо регулювати свою поведінку, докладати вольових зусиль під час зіткнення з труднощами, досягати мети в різних видах предметно-практичної діяльності. Завдяки авторській програмі вдалося синхронізувати дії. Мотиваційного та регулятивного компонентів вольової поведінки дітей дошкільного віку [56].

Як зазначає І.Бех, важливою умовою розвитку у дитини перших семи років життя вольової поведінки є упровадження у практику діяльності ЗДО особистісно орієнтованого підходу, суб'єкт-суб'єктну взаємодію, діалогічну форму спілкування педагога з вихованцями. Згідно висловлювання вказаного фахівця, роль вихователя ЗДО полягатиме у допомозі дітям у самостійних пошукових діях. Відчуваючи в педагогові партнера, а не стороннього спостерігача, діти починають поводитися впевненіше й наполегливіше, діяти продуктивніше, отримувати задоволення від ефективності власних зусиль та досягнення успіху [4].

Згідно даних дослідження О.Кононко, важливою умовою формування у дошкільників здатності діяти цілеспрямовано і наполегливо, оптимістично ставитися до труднощів, уміння досягати поставленої мети є плекання їхньої самостійності, готовності й уміння діяти незалежно від підказок та

підтримки дорослих, оптимістично ставитися до труднощів, мобілізуватися на їх долання, виявляти творчу ініціативу та досягати успіху в діяльності.

Згідно з підходом зазначеного фахівця – самостійність є базовою якістю особистості, яка з дорослішанням дітей набуває усе більшого значення, утому числі для розвитку вольової сфери.

До важливих умов оптимізації процесу виховання волі дошкільників О.Кононко відносить: надання їм права на вибір змісту та складності завдання, партнерів по спільній діяльності, для прийняття власних рішень. Автор підкреслює важливість врахування у виховному процесі індивідуальної історії розвитку кожної дитини, спрямованості її активності, статевої належності. О. Кононко акцентує увагу на важливості створення у ЗДО розвивального середовища, сприятливого для вдосконалення умінь дошкільників розв'язувати проблемні ситуації за відсутності прямих підказок дорослих; планувати, контролювати та регулювати поведінку, реалізовувати задумане; виявляти ініціативу й творчість, здійснювати вибори у різних за змістом, складністю та умовами організації діяльностях; виражати ціннісне ставлення до себе [23].

Згідно підходів С.Ладивір та М.Марусенець, важливу роль у процесі розвитку особистості в ранньому онтогенезі відіграє активна пізнавальна активність, прагнення перетворювати, проявляти такі вольові якості, як самостійність, наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, самовладання. Автори підкреслюють, що поєднання пізнавальної мотивації та мотивації досягнення (прагнення досягти успіху) слугують важливими рушіями самовдосконалення дитини, розвитку її розумової, вольової та емоційної сфер .

Так С.Ладивір зазначає, що в процесі пошукової активності дитині дошкільного віку доводиться докладати вольових зусиль, проявляти не лише кмітливість, але й сміливість, самостійність, наполегливість. Збалансованість розумової та вольової активності сприяє високій пізнавальній мотивації та продуктивності дій. Саме тому важливо, щоб

вихователь ЗДО заохочував та високо оцінював намагання дитини докладати власних зусиль в процесі дослідництва та експериментування [27].

В контексті нашого дослідження слушною є думка М.Марусинець, згідно з якою розвиток у дитини пізнавальної активності проявляється в її намаганні щось перетворити, виявити творчу активність, діяти цілеспрямовано з метою досягнення конкретних результатів діяльності. Таким чином автор наголошує на єдності розвитку у зростаючої особистості розумових та вольових дій. Особистісний досвід загалом та вольовий зокрема суттєво збагачується саме внаслідок активних пошукових дій дитини, прояву нею пізнавальної активності [36].

На важливість для розвитку вольової сфери дитини дошкільного віку адекватної самооцінки та ціннісного самоствавлення вказують О.Кононко і О.Рейнпольська. автори підкреслюють, що саме дитина, яка себе цінує, довіряє власним можливостям, частіше за усе, поводить себе самостійно, отримує задоволення від знаходження рішення завдяки власним зусиллям, здатна здійснювати власні вибори та приймати незалежні рішення. Згідно даних досліджень зазначених фахівців, хоча оцінка дорослого упродовж дошкільного дитинства залишається авторитетною, поступово власний досвід та успішні результати діяльності починають відігравати усе більшу роль. Під впливом зовнішніх оцінок формується адекватна самооцінка як показник розвитку самосвідомості особистості [22, 45].

На важливу роль педагогічної оцінки в розвитку особистості дошкільника вказує М.Савченко. Він зазначає: розлога й справедлива педагогічна оцінка значною мірою визначає особливості становлення і розвитку самооцінки дошкільника. Автор наголошує: чітка та аргументована оцінка педагогом поведінки та діяльності дошкільників виступає важливою умовою формування у дітей дошкільного віку адекватної самооцінки, виступає своєрідним захисним механізмом, з одного боку, для підтримки самоповаги особистості, з іншого - усвідомлення дітьми захищеності

власних самооцінок. На думку автора, це уможлиблює розвиток почуття гідності, гордості за власні досягнення [49].

Процес створення у ЗДО розвивального середовища з метою розвитку довільної поведінки передбачає готовність до цього педагога. Йдеться про теоретико-методичну компетентність вихователя ЗДО, його здатність з допомогою педагогічної оцінки підсилювати значення власних вольових зусиль зростаючої особистості, докладених нею на шляху до досягнення бажаних результатів діяльності. На думку І.Дичківської, О.Дубаченюк, Т.Поніманської, компетентний педагог володіє сучасними технологіями гуманізації освітнього процесу, створення у ЗДО розвивального середовища, сприятливого для вправлення дітей в уміннях діяти самостійно, наполегливо, цілеспрямовано, долати перешкоди та досягати кінцевої мети [43].

Базуючись на аналізі підходів сучасних психологів і педагогів до проблеми становлення і розвитку довільної поведінки у дітей дошкільного віку, ми визначали такі педагогічні умови ефективної організації освітнього процесу у ЗДО:

1.Сприяння та підтримка педагогом намагань дітей 3-4 років життя виявити вольові якості (самостійність, наполегливість та цілеспрямованість) у предметній діяльності.

2.Змістити у педагогічній оцінці акцент з результату на процес досягнення дитиною мети діяльності, докладені нею особистих зусиль .

3.Осучаснити зміст, форми, методи виховання у ЗДО довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку .

Важливо, щоб сформульовані вище педагогічні умови оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у дітей трьох-чотирьох років довільної поведінки у предметно-практичній діяльності, впроваджувалися у педагогічну діяльність ЗДО систематично й одночасно. Їх упровадження підвищить ефективність виховних впливів.

Висновки до розділу I.

В ході теоретичного аналізу встановлено, що проблема виховання довільної поведінки відноситься до найменш розроблених у вітчизняній дитячій психології та дошкільній педагогіці. Окремі аспекти проблеми аналізувалися опосередковано, у контексті проблеми формування особистості. Практично поза увагою науковців залишилися такі вольові якості особистості, як наполегливість, цілеспрямованість, рішучість. Бракує праць, присвячених вивченню феномену довільної поведінки в ранньому та молодшому дошкільному віці.

З'ясувалося, що під довільною поведінкою більшість вітчизняних фахівців розуміють здатність дитини цілеспрямовано й свідомо планувати, контролювати, регулювати та оцінювати власну діяльність; долати перешкоди на шляху до мети, відмовлятися від помилкових дій та одноманітних маніпуляцій, доводити розпочату діяльність до завершення, досягати кінцевої мети предметно-практичної діяльності.

Встановлено, що упродовж дошкільного дитинства прояви довільної та вольової поведінки видозмінюються, набувають більшої свідомості і стабільності, починають спонукатися мотивацією досягнення. Динаміка розвитку довільності у дошкільному дитинстві великою мірою визначається особливостями сімейного та суспільного виховання, ставленням дорослих до намагань дітей діяти самостійно, приймати власні рішення. Важливо, щоб батьки та педагоги підтримували самостійні вольові дії зростаючої особистості, не зловживали невсипущим контролем та опікою дітей.

Визначено три основних педагогічні умови оптимізації процесу виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку. Вони спрямовані на підтримку власних вольових зусиль дошкільників педагогом; зміщення акценту педагогічної оцінки з результату на процес досягнення дитиною мети предметно-практичної діяльності; осучаснення змісту, форм і методів виховання у дітей трьох-чотирьох років життя довільної поведінки.

Наголошено на важливості комплексного підходу до упровадження у педагогічну практику сформульованих у дослідженні педагогічних умов, здійснення систематичної роботи в означеному напрямі.

РОЗДІЛ П. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО – МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ДОВІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

П.1. Програма та методика дослідження.

Грунтуючись на визначених у попередньому розділі концептуальних засадах, ми розробили програму та методику констатувального етапу дослідження. Його мета – визначення міри вихованості у досліджуваних трьох-чотирьох років довірливої поведінки в предметно-практичній діяльності. Мета передбачала розв’язання в процесі роботи ряду таких завдань:

1.Визначити критерії оцінки проявів дітьми молодшого дошкільного віку довірливої поведінки та компонентну структуру досліджуваного явища.

2. Розробити комплексну методику дослідження довірливої поведінки дітей трьох-чотирьох років.

3. Схарактеризувати рівні вихованості у дошкільників зазначеного віку довірливої поведінки у предметно-практичній діяльності.

4. Розробити методичні рекомендації вихователям ЗДО з ефективного виховання у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки та елементарних форм вольових якостей (самостійності, цілеспрямованості, наполегливості).

Експериментальна робота проводилася на базі ЗДО №804 в м. Києві упродовж 2022-2023 рр.. В експерименті взяли участь 16 дітей молодшого дошкільного віку, що дозволило отримати різноманітну інформацію про особливості їхньої поведінки у природних та спеціально створених умовах.

Оперуючи поняттям «довірлива поведінка», ми базувалися на тому, що поведінка є способом взаємодії дошкільника з оточуючим середовищем, що проявляється в умінні змінювати свої дії під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Ми виходили з розуміння, що довірлива поведінка проявляється у здатності дитини дошкільного віку свідомо та

цілеспрямовано планувати, контролювати, регулювати та оцінювати свою діяльність (процес і результати) і поведінку. Ми керувалися узагальненнями психологічної та педагогічної наук, згідно з якими довільна поведінка проявляється в уміннях дитини утримувати мету предметно-практичної діяльності, оптимістично ставитися до труднощів, долати їх самостійно або з допомогою дорослого, доводити розпочате до кінця, більш-менш об'єктивно оцінювати результати діяльності та вкладені в них власні зусилля.

Виходячи з сказаного вище, було визначено критерії та показники, за якими оцінювався рівень вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки у предметно-практичній діяльності. Основні з них представлено у таблиці П.1.

Таблиця П.1

**Критерії оцінки міри вихованості довірливої поведінки
у дітей молодшого дошкільного віку та показники,
що фіксувалися у протоколах**

Критерії	Показники
<i>Уміння утримувати мету</i>	Швидко і легко приймає мету діяльності, розмірковує над способами її досягнення; зосереджений на своїх діях, планує їх, практично не відволікається на стороннє, поводить цілеспрямовано; не підмінє та не спрощує мету, підпорядковує свою поведінку її досягненню; емоційно реагує на досягнутий результат своїх зусиль.
	Намагається діяти самостійно у знайомих та незнайомих ситуаціях; звертається до дорослого за допомогою лише у разі

<p><i>Самостійність поведінки</i></p>	<p>об'єктивної необхідності; раціонально її використовує; може відмовитися від передчасної зовнішньої допомоги; здатний відстояти власне рішення, навести аргументи, більш-менш адекватно оцінити результат вольових зусиль.</p>
<p><i>Оптимістичне ставлення до труднощів</i></p>	<p>Стикнувшись з труднощами, не губиться, не дратується, не боїться помилитися; використовує метод спроб і помилок, діє наполегливо; швидко відмовляється від непродуктивних та помилкових дій, варіює їх; не потребує зовнішньої стимуляції активності, не уповільнює спроб долаття перешкод (власними силами або з допомогою дорослого).</p>
<p><i>Мотивація досягнення</i></p>	<p>Прагне досягти успіху у чесний спосіб; докладає для цього чималих вольових та розумових зусиль час-від-часу контролює проміжні результати, регулює свою поведінку та емоції; намагається досягти високих показників якості результатів; завжди доводить розпочатого до кінця; більш-менш адекватно оцінює продукти своїх зусиль, емоційно реагує на нього.</p>

У процесі проведення констатувального експерименту в протоколах спостережень за дошкільниками окрім зазначених у таблиці показників фіксувалися: ступінь балансу усіх показників, сила прояву кожного, їх моральність (переважають позитивні чи негативні емоції) та стабільність.

Методика дослідження передбачала визначення структурних коопонентів довірливості як досліджуваного явища. Нами виділено три основних: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. *Когнітивний компонент* засвідчував міру вихованості у дітей молодшого дошкільного віку елементарної системи уявлень про самостійність та сміливість та самих себе як їх носіїв; *емоційно-ціннісний компонент* дозволяв одержати інформацію щодо значення вказаних вольових якостей для дітей 3-4 років життя, їхнє ставлення до необхідності їх виявити; *поведінковий компонент* демонстрував реальний стан речей із здатністю досліджуваних вказаного віку проявляти самостійність та сміливість у реальних життєвих ситуаціях (природних та спеціально створених).

З метою діагностики рівнів вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки була розроблена комплексна методика дослідження. Методи добиралися, по-перше, під кожний з визначених вище структурних компонентів довірливої поведінки досліджуваних, по-друге, з врахуванням обмежених можливостей дітей трьох-чотирьох років. Нижче деталізовано кожний метод, що увійшов до складу комплексної методики.

Методи до когнітивного компонента.

Моделювання ситуації вибору

Добираючи методи до когнітивного компоненту, ми виходили з розуміння, що у молодшому дошкільному віці дитині складно давати відповіді на запитання, що потребують певних узагальнень. Тому замість бесід використано метод моделювання ситуації вибору, запропонований О.Кононко. Складалася з двох ситуацій, в першій з яких дошкільнику належало відібрати картинки із зображенням самостійної та несамостійної дитини, а у другій - сміливої та боязкої. Кількість правильно та неправильно розпізнаних проявів вказаних вольових якостей засвідчувала більшу або меншу міру обізнаності досліджуваного про неї. Обидві експериментальні ситуації проводилися індивідуально з кожною дитиною з проміжком у

тиждень. Усього було оформлено та проаналізовано 32 протокола спостережень за діями дітей трьох-чотирьох років. Форму протоколу подано у додатку А.

Метод до емоційно-ціннісного компонента

В ході експерименту використано виконання досліджуваними молодшого дошкільного віку творчого завдання. «Яким (якою) ти хочеш бути?» (розробник – О.Кононко),

Творче завдання

Мета: з'ясувати значення для дітей трьох-чотирьох років життя вольових рис особистості. Заняття проводиться індивідуально у звичних для дошкільників умовах та на добровільних засадах. Експериментатор пропонує дитині назвати п'ять якостей (рис), якими би вона найбільше хотіла володіти. Він уточнює: «Починай називати з тієї або тих рис, які для тебе найбільш важливі, потім називай дещо менш важливі». По закінченні дорослий просить дошкільника пояснити свій вибір. У протоколі фіксувалися:

1. Повний перелік та послідовність обраних людських рис.
2. Наявність/відсутність змін виборів, перестановок місцями.
3. Впевненість/невпевненість виборів (тривалість роздумів, швидкість їх здійснення).
4. Обґрунтованість рішень.
5. Прояви емоцій (їх яскравість, стабільність).

Усього було проведено 16 сеансів занять та проаналізовано 90 зафіксованих моментів. Форму протоколу подано у Додатку Б.

Методи до поведінкового компонента

З метою фіксації реальних проявів довільної поведінки дітьми молодшого дошкільного віку в процесі виконання завдань практичного характеру було використано два методи – спостереження та моделювання

експериментальної ситуації. Фіксація проявів довільної поведінки досліджуваних трьох-чотирьох років життя в природних та спеціально створених умовах дозволяло з'ясувати сформованість або не сформованість у досліджуваних тенденції до вольової поведінки. Зупинимось детальніше на описі визначених методів дослідження реальних проявів довільної поведінки дітьми молодшого дошкільного віку

Спостереження

Мета – зафіксувати реальні прояви довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку в процесі предметно-практичної діяльності у звичних умовах життя. Проведено по три сеанси цілеспрямованих спостережень за кожним досліджуваним 3-4 років під час виконання ними двох завдань конструктивного характеру (конструювання з паперу та природного матеріалу) та в процесі трудової діяльності (прибирання в іграшковому кутку). Усього проведено 48 сеансів спостережень, що уможливило отримання широкого й цікавого емпіричного матеріалу. У протоколах спостережень фіксувалися:

- уміння утримувати мету діяльності;
- самостійність дій;
- оптимістичне ставлення до труднощів;
- мотивація досягнення;
- емоційні та словесні реакції на процес та результати діяльності.

Співставлення даних спостережень за дітьми молодшого дошкільного віку у звичних та експериментальних умовах дозволило отримати інформацію про особливості їхньої вольової поведінки, виділити різні групи дітей за особливостями розвитку свідомості і поведінки. Форму протоколу спостережень подано у Додатку В.

Моделювання експериментальної ситуації

Спрямоване на вивчення уміння дітей 3-4 років зберігати мету за умов утрудненого досягнення успіху. Враховуючи вік дітей, експериментатор

підбирав 6 різних листівок, розрізає їх на чотири частини по діагоналі. Дослідження проводиться індивідуально. На очах в дитини трьох-чотирьох років дорослий складає з розрізаних частин дві листівки, демонструючи можливість складання з частин цілих листівок. Потім він перемішує усі частини трикутної форми і пропонує досліджуваному самому скласти хоча б одну. Упродовж діяльності дошкільника експериментатор нічого не уточнює, не пояснює, не підказує, не показує способи правильних дій. На запитання дитини він лише повторює інструкцію. По завершенні експериментатор запитує дитину: «Чи задоволений (на) ти результатом? Чому?».

У протоколах спостережень фіксуються:

- тривалість діяльності дитини;
- характер її дій та поведінки (чи самостійні, цілеспрямовані, рішучі, наполегливі);
- ставлення до труднощів ;
- кількість викладених листівок (одна чи більше);
- звернення за допомогою до дорослого (коли і як часто);
- наскільки уміло використовує допомогу;
- чи досягає заданої мети;
- адекватність самооцінки (результату та докладених до його досягнення зусиль).

Отримана інформація уможливила оцінку експериментатором уміння дітей 3-4 років зберігати мету за умов утрудненого досягнення успіху. А отже, й особливостей вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки як елементарних форм здатності планувати, контролювати, регулювати та адекватно оцінювати результативність власних вольових зусиль.

Застосування в ході експерименту комплексної методики, до складу якої увійшли: моделювання експериментальних ситуацій, виконання

творчого завдання та спостереження сприяло отриманню нами цікавої та різноманітної інформації щодо особливостей вихованості у дітей трьох-чотирьох років довільної поведінки в предметно-практичній діяльності.

П.2. Діагностика рівнів вихованості у дітей 3-4 років довільної поведінки.

З метою визначення міри вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки необхідно було проаналізувати дані, отримані нами по кожній з описаних у попередньому підрозділі методів, порівняти їх між собою та узагальнити інформацію. Нижче подано узагальнюючу інформацію та висновки по ній..

Почнемо з аналізу даних, отриманих по змодельованій ситуації вибору, якою фіксувалася здатність дітей трьох-чотирьох років, що увійшли до складу експериментальної групи, диференціювати прояви самостійної/несамостійної (перша серія) та сміливої/боязкої поведінки (друга серія).

В ході проведення першої серії занять, з'ясувалося, що розпізнати прояви самостійності досліджуваним молодшого дошкільного віку було легше, ніж несамостійну. 25% дошкільників правильно впоралися із завданням: вибрали з шести картинок ті, що засвідчували здатність персонажа діяти активно, впевнено, не відволікатися, досягати бажаних результатів та радіти їм. Водночас 30% дітей молодшого дошкільного віку діяли повільніше за перших, довше зважували свої рішення, очікували від дорослих підтвердження або спростування правильності своїх виборів, припускалися окремих помилок, проте самі виправляли їх, в кінцевому рахунку правильно виконавши завдання. Поряд з цим 35% дітей трьох-чотирьох років плуталися у своїх виборах, періодично змінювали свої рішення, причому не завжди правильно, характеризувалися нестійкістю емоцій та плинністю намірів, виконували завдання лише частково правильно. Виділилася група дітей, що налічувала 10%, які діяли невпевнено, очікували

допомоги з перших хвилин роботи, за її відсутності втрачали бажання діяти, уповільнили пошук, задовольнялися навіть неправильним виконанням завдання.

Отримані дані дозволяють зробити такі висновки:

1. Переважна більшість дітей молодшого дошкільного віку краще орієнтується у змісті поняття «самостійність», ніж «несамостійність».

2. Це дає підстави припустити, що значущі дорослі частіше використовують у своїй лексиці перше та практично не використовують друге (схвалюють дитину за самостійність та залишають поза увагою несамостійність, залежну від зовнішньої допомоги поведінку).

3. Лише чверть дітей експериментальної групи змогли правильно диференціювати прояви самостійності (діє активно, не просить допомоги, досягає успіху та радіє йому) та несамостійності (відволікається, перестає діяти, очікує допомоги). Інші дві третини дошкільників трьох-чотирьох років відчують певні труднощі (емоційні або інструментальні).

4. В ході виховної роботи педагогам ЗДО варто приділити більше уваги збагаченню уявлень та знань дітей трьох-чотирьох років життя щодо несамостійної поведінки, звички очікувати допомоги дорослого, негативних наслідків несамостійної поведінки.

Таким чином можна говорити, що знання досліджуваних щодо самостійності як вольової риси особистості здебільшого вельми схематичні, клаптеві, вимагають організації роботи з їх збагачення, зокрема з допомогою педагогічної оцінки вихователів, зведення вольових якостей з її допомогою до найвищих чеснот.

Як засвідчив аналіз даних, отриманих в процесі проведення другої серії завдань, правильно диференціювали прояви сміливої та боязкої поведінки змогло значно більше дітей трьох-чотирьох років. Так, правильно розкласти на дві колонки картинки із зображенням сміливих та боязких персонажів змогли 35% досліджуваних; 30 % дітей правильно розпізнали прояви сміливості і боязкості внаслідок більш тривалого часу та окремих змін своїх

рішень; 25% досліджуваних виконали завдання правильно лише частково, а 10% або діяли навмання, або просто відмовлялись виконувати завдання.

Висновки по другій серії завдань такі:

1. Поняття «сміливий» та «боязкий» виявилися для більшості дітей трьох-чотирьох років знайомими.

2. Є підстави припустити, що батьки і педагоги вельми часто використовують їх у своїй лексиці, стимулюючи сміливість, рішучість, особливо у невпевнених у собі дошкільників.

3. Існування чималої кількості дітей молодшого дошкільного віку, які утруднюються з диференціацією понять «сміливість- боязкість» актуалізує необхідність організації спеціальної виховної роботи у вказаному напрямі та уведення в обіг вихователів поняття «зважена сміливість».

Особливу увагу педагогам ЗДО слід приділити двом категоріям дошкільників – зухвало сміливим та боязким. Пояснення дорослого, спостереження за відповідними проявами дорослих та дітей на прогулянках, читання дитячої художньої літератури, перегляд мультфільмів допоможе у цьому.

Щоб з'ясувати особливості ставлення дітей молодшого дошкільного віку до проявів вольової поведінки дітям було запропоновано виконати творче завдання з урахування найзначущіших для них людських якостей, якими вони хотіли б володіти.

З'ясувалося, що більшість досліджуваних молодшого дошкільного віку на перше місце поставила доброту, на друге – слухняність (дисциплінованість), на третє – сміливість, на четверте - чесність, п'яте місце поділили - умілість та допитливість (цікавість до нового). Отже, самостійність у багатьох дітей взагалі не увійшла до переліку найважливіших якостей людини, а сміливість увійшла, проте посіла середину списку. Це засвідчує недостатність виховної роботи у ЗДО, спрямованої на підняття ролі вказаних якостей для успішного життя.

Встановлено, що дівчатка-дошкільниці частіше визнавали найбільш значущими доброту, слухняність (дисциплінованість), практичну умілість, охайність; хлопчики-дошкільники надали перевагу таким якостям та рисам особистості, як сміливість, чесність, силу, допитливість. Отже, у виховному процесі варто враховувати особливості ціннісних орієнтацій хлопчиків і дівчаток молодшого дошкільного віку,

На підставі одержаних даних слід зробити такі висновки:

1. Позитивним слід визнати той факт, що на першому місці за оцінками більшості дошкільників 3-4 років найбільш значущими виявилися такі моральні якості, як доброзичливість, чуйність та здатність пожаліти й підтримати інших.

2. Встановлено, що вольові риси особистості, особливо такі, як самостійність, наполегливість, цілеспрямованість не увійшли до переліку найбільш значущих для більшості досліджуваних трьох-чотирьох років якостей. Це дає підстави вважати, що батьки і педагоги не приділяють їм належного значення.

3. З'ясувалося, що чимало дошкільників обох статевих груп виділили в якості значущих такі якості, як слухняність та дисциплінованість. Це можна пояснити тим, що саме цього часто вимагають від них дорослі, згадують в оцінних судженнях, заохочують їх прояви.

4. До нижньої частини списку увійшли такі вельми важливі для дитини властивості, як чесність (правдивість) та допитливість (цікавість до нового). Вважаємо, що їхня значущість визначається здебільшого стимулюванням авторитетними дорослими їх проявів.

5. Актуалізована необхідність посилення уваги вихователів ЗДО до заохочення, підтримки за зведення завдяки педагогічній оцінці до найвищих чеснот самостійності як здатності дитини долати труднощі власними зусиллями та без потреби не звертатися за допомогою до дорослого.

Особливого значення для визначення рівнів вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки відігравали дані, отримані

в процесі виконання дітьми предметної діяльності у природних та експериментально створених умовах.

Аналіз даних цілеспрямованих спостережень за досліджуваними трьох-чотирьох років в процесі виконання ними завдань практичного характеру засвідчив таке:

- лише п'ята частина дітей експериментальної групи характеризувалися високими показниками довільної поведінки, що засвідчували їхню здатність утримувати мету діяльності, докладати власних зусиль для додання труднощів та доведення розпочатого до кінця;
- близько третини дітей молодшого дошкільного віку вирізнялися здебільшого прагненням до самостійності, високою мотивацією досягнення і водночас меншою емоційною стабільністю під час зіткнення з труднощами, зверненням за допомогою у разі об'єктивної необхідності;
- 40% досліджуваних 3-4 років характеризувалися нестійкістю поведінки: діяли активно на початку діяльності, проте суттєво уповільнювали її, зіткнувшись з перешкодами; вирізнялися імпульсивністю, непослідовністю, очікуваннями допомоги та легким зверненням до дорослого за підтримкою;
- близько 10% дошкільників трьох-чотирьох років виявилися залежними від емоційної підтримки та інструментальної допомоги дорослого; за їх відсутності відволікалися на стороннє і були ладні залишити роботу на півдорозі.

Порівняння даних спостереження з емпіричними даними, отриманими в процесі моделювання експериментальної ситуації засвідчило їх близькість. В процесі складання цілої листівки з розрізаних по діагоналі частин трикутної форми, близько чверті дітей легко впоралися із завданням, а половина з них виклала більше, ніж одну цілу листівку, не звертаючись до дорослого за допомогою. Понад третина дошкільників правильно виклали одну листівку, не звертаючись за допомогою, проте очікуючи підтвердження

дорослим правильності їхніх дій. Близько 40% дітей молодшого дошкільного віку потребували час-від-часу допомоги та підтримки дорослого, хоча зуміли довести розпочате до кінця. Поряд з цим понад 5% дітей не впоралися із завданням, влавалися до одноманітних маніпуляцій, втрачали інтерес та залишали завдання незавершеним або виконували його неправильно.

Базуючись на визначених у таблиці 2.1 критеріях і показниках оцінки міри вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки було виділено чотири її рівні – високий, оптимальний, середній та низький. Основні характеристики кожного рівня представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

**Розподіл досліджуваних 3-4 років за рівнями вихованості в них
довільної поведінки**

РІВНІ	ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДСТАВНИКІВ КОЖНОГО	КІЛЬКІСНИЙ РОЗПОДІЛ (у%)
<i>ВИСОКИЙ</i>	Гармонійно поєднуються уміння утримувати мету діяльності, не відволікатися на стороннє, діяти самостійно й цілеспрямовано, звертатися за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності, мобілізуватися на долавання перешкод, варіювати способи дій, прагнути високих стандартів якості, доводити розпочате до кінця, радіти результату власних зусиль, більш-менш об'єктивно оцінювати своє досягнення.	20

<p>ОПТИМАЛЬНИЙ</p>	<p>Спроможні утримувати мету упродовж усієї діяльності; відволікаються зрідка; поводяться здебільшого самостійно, проте, зіткнувшись з труднощами, переживають, нервують; обходяться мінімальною допомогою дорослого; намагаються виконати завдання якісно; прагнуть досягти успіху заради самоствердження та отримання схвалення авторитетних людей; завжди доводять розпочате до кінця; дещо перебільшують власні досягнення.</p>	<p>30</p>
<p>СЕРЕДНІЙ</p>	<p>Докладають зусиль, щоб утримати мету діяльності; час-від-часу відволікаються; поводяться самостійно радше на початку роботи, зіткнувшись з труднощами, потребують допомоги та підтримки дорослого; не зразу помічають помилки, утруднюються з їх виправленням; прагнуть досягти успіху заради отримання схвалення дорослого; самооцінка цілком залежить від позитивних та негативних оцінок авторитетних дорослих.</p>	<p>36</p>
	<p>За відсутност і підтримки дорослого</p>	

<p style="text-align: center;"><i>НИЗЬКИЙ</i></p>	<p>не може утримати мету діяльності; легко відволікається на стороннє, втрачає інтерес, може залишити роботу незакінченою, поводить ся невпевнено; діє повільно, весь час очікує на допомогу дорослого; зіткнувшись з перешкодами, уповільнює темп, очікує підказки та показу способу дій; задовольняється посередніми показниками якості; мотивація досягнення низька: орієнтований не стільки на досягнення успіху, скільки на уникнення неуспіху; самооцінка занижена, неадекватна...</p>	<p style="text-align: center;">14</p>
--	--	--

Представлені у таблиці 2.2 якісно-кількісні дані щодо рівня вихованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки дозволяє говорити про те, що лише половина з них характеризуються високим та оптимальним рівнями довільної поведінки. Водночас 50% досліджуваних трьох-чотирьох років вирізняються середнім та низьким рівнями розвитку самостійності, цілеспрямованості, здатності долати труднощі на шляху до мети та доводити розпочате до кінця. Це актуалізує необхідність упровадження у педагогічну практику диференційованого підходу до дітей різних віково-статевих груп та з представництвом різних рівнів вихованості у них довільної поведінки.

Отримані емпіричні дані були покладені в основу розробки методичних рекомендацій, адресованих вихователям ЗДО, які працюють з дітьми молодшого дошкільного віку. Розробляючи їх, ми керувалися виділеними у дослідженні педагогічними умовами оптимізації виховного

процесу, спрямованими на виховання у дітей трьох-чотирьох років довільної поведінки.

П.3. Рекомендації з оптимізації процесу виховання довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку в предметній діяльності.

Словничок на кожний день

Діяльність. Активність. Довільність. Воля.

Діяльність – специфічний вид активності дошкільника, спрямований на пізнання і творче перетворення світу. В діяльності створюються предмети матеріальної та духовної культури, преретворення здібностей особистості, зберігається та вдосконалюється природа, створюється суспільство. В діяльності створюється те, що без активності суб'єкта не існувало б.

Предметно-практична діяльність не дається від народження. Її необхідно формувати, розвивати в освітньому процесі. Діяльність відрізняється від поведінки. Поведінка не завжди цілеспрямована, не завжди передбачає створення певного продукту. Діяльність – завжди цілеспрямована, активна, націлена на досягнення результату. Поведінка спонтанна, діяльність організована.

Предметом діяльності є те, з чим вона безпосередньо має справу. До прикладу, предметом пізнавальної діяльності є нова інформація; предметом навчальної – знання, уміння та навички; предметом трудової діяльності виступає створюваний матеріальний продукт. В якості засобів здійснення діяльності виступають ті інструменти, якими користується суб'єкт, виконуючи певні дії та операції.

Активність - це діяльність, активна взаємодія з оточуючим світом, в процесі якої жива істота виступає як суб'єкт, який цілеспрямовано впливає на об'єкт і у такий спосіб задовольняє свої потреби. Існують такі форми

активності: осмисленість, самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, організованість, дисциплінованість, творча уява.

Предметно-практична діяльність - це практичні дії з предметами, які забезпечують дитині чуттєве (сенсорне) пізнання. Предметно-практична діяльність виступає основою трудового виховання в процесі соціалізації дітей. Предметно-практична діяльність є однією з найбільш значущих сфер навчання і розвитку особистості, сприяє розвитку пізнавальних потреб і здібностей, активізує дітей ставати самостійнішими та впевненішими у собі.

Довільність - уміння управляти своїми вчинками, прагненнями, настроєм. Довільність включає наступні вміння: чітко усвідомлювати необхідність підпорядкування конкретному правилу, орієнтацію на виконання заданих вимог, готовність виконувати завдання, уміти виконувати завдання самостійно, здійснення своєї поведінки відповідно соціальних норм, ставлення до яких позитивне.

Воля – феномен регуляції суб'єктом своєї діяльності і поведінки. Воля відповідає за створення цілей та концентрацію внутрішніх зусиль на їх досягнення. Воля – здатність суб'єкта приймати рішення на основі мислительних процесів і спрямовувати думки та дії у відповідно з прийнятим рішенням. Воля передбачає уміння регулювати власні емоції та поведінку, контролювати свої дії, вносити корективи у прийнятті рішення, не звертатися без потреби за допомогою, діяти самостійно, досягати кінцевої мети діяльності.

Позитиві вольові якості

До вольових якостей відносяться: самостійність, творча ініціативність, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витривалість, дисциплінованість, сміливість, організованість

Самостійність – базова якість особистості, яка засвідчується умінням діяти незалежно від зовнішньої підтримки й допомоги, оптимістично ставитись до труднощів, мобілізуватися на їх долавання, звертатися за

допомогою лише у разі об'єктивної необхідності, доводити розпочате до кінця, адекватно себе оцінювати.

Творча ініціатива - здатність дитини ініціювати нові ідеї та пропозиції, продуктувати прояви творчості під час виконання предметно-практичного завдання. Творча ініціатива виражається в умінні дошкільника мінімізувати репродуктивні та шаблонні дії.

Цілеспрямованість- це характеристика діяльності, спрямованої на досягнення кінцевого результату, поставленої у предметно-практичній діяльності мети. Це прагнення дошкільника до підкорення кінцевій меті своїх думок, переживань, дій. Засвідчується зосередженості на завданні, відсутності відволікань на стороннє.

Рішучість- індивідуальна властивість волі дитини, пов'язана із здатністю та умінням (навичкою) самостійно та своєчасно приймати відповідальні рішення та наполегливо їх реалізовувати. Прояв рішучості відбувається не миттєво, але завжди своєчасне рішення приймається із завданням справи, виважено, з врахуванням конкретних обставан.

Наполегливість – поведінкова властивість протягом певного часу докладати зусиль для досягнення кінцевої мети предметно-практичної діяльності. Вольова якість, яка допомагає суб'єкту подолати внутрішні і зовнішні перешкоди, щоб досягти накресленої мети. Наполегливість – корисна особистісна якість, яку важливо виховувати з дошкільних років, ставлячи перед нею доволі складні, проте досяжні цілі.

Витривалість - здатність дитини дошкільного віку до тривалого виконання будь-якої роботи без помітного зниження працездатності. Рівень витривалості визначається часом, упродовж якого дитина молодшого дошкільного віку може виконувати потрібне предметно-практичне завдання, проявляючи самовладання, досягаючи успіху.

Дисциплінованість - вольова якість особистості, риса характеру, вироблена звичка дитини дошкільного віку до дотримання правил і норм поведінки. Тісно пов'язана із самоконтролем та саморегуляцією діяльності, з

добровільним й свідомим дотриманням встановленого у ЗДО порядку життєдіяльності. Звичка до дисципліни, усвідомлення власного та суспільного обов'язку.

Сміливість – психологічна установка, вольова риса характеру, особливість прояву поведінки, рішучість під час виникнення небезпеки, здатність протистояти страху, йти на виправданий ризик заради досягнення певної мети. Здатність дитини дошкільного віку у разі виникнення небезпеки для життя або здоров'я зберегти стійкість поведінки, не знизити якість діяльності.

Організованість - вольова риса характеру, властивість або стан особистості, який характеризується продуманістю, чіткістю, злагодженістю. Позитивна якість, яка виражається у здатності дитини дошкільного віку жити й діяти упорядковано, згідно плану, відповідально. Це – вміння концентрувати увагу на предметно-практичному завданні та досягненні кінцевої мети.

Децо про негативні якості

Негативізм проявляється у небажанні дитини робити те, про що її просять. Вона це робить не тому, що їй не хочеться, а тому, що її про це попросили. Головним мотивом, який рухає поведінкою дитини - зробити не так, як просять, а навпаки. При негативізмі дитина вчиняє навпаки своєму бажанню. Негативізм має соціальний характер і адресований людині, а не змісту прохання. Негативізм вибірковий: дитина відмовляється виконувати прохання лише певних людей (мами, тата).

Неслухняність. Дана негативна якість виявляється у тому, що дитина чинить опір змісту прохання і не виконує вказівки дорослого тому, що зайнята іншою справою. При негативізмі дитина орієнтується на власне бажання, яке суперечить вимозі дорослого. З іншими оточуючими вона може бути слухняною і поступливою.

Впертість – це така реакція дитини, коли вона наполягає на чомусь не тому, що їй цього дуже хочеться, а тому, що вона цього вимагає. Якщо

дорослий встане на позицію «хто кого», така реакція лише роздратує дитину, ситуація ускладниться, прояви впертості закріпляться. Загнана у кут дитина, позбавлена можливості гідно вийти з конфліктної ситуації, продовжуватиме двобій. Дорослому краще залишити малюка у спокої, зайнятися своїми справами. Це дозволить дитині заспокоїтись.

Норовливість схильність дитини сперечатися з будь-якого приводу, діяти наперекір вимозі дорослого. Вона відрізняється від негативізму тим, що є безособовою, спрямованою не проти людини, а проти самого способу життя або тих правил, які до того визначали її поведінку. Це по суті – прихований бунт проти того, з чим дитині доводиться мати справу.

Свавілля дитини проявляється у тому, що вона усе хоче робити сама, навіть якщо цього не вміє робити. Це своєрідний прояв її самостійності. Краще не сперечатися з нею, не наполягати на своєму, а спокійно сказати: «Спробуй сама. Не вийде – прийдеш по допомогу».

Обесцінення. Так дитина відмовляється від старої прив'язки до речей, одягу, звичних правил поведінки, з якими вона не згодна. Дитина може почати використовувати слова, які не були прийняті, або вирази, які означають усе погане, негативне. Можуть втратити цінність іграшки, які нещодавно були бажаними. Вона може їх кидати, ломати, давати негативні назви. Так відбувається зміна пріоритетів.

Денспотизм частіше за усе проявляється у сім'ях з однією дитиною. Дитина з усіх сил намагається проявити владу над оточуючими дорослими. Їй хочеться домогтися положення, яке вона посідала у ранньому дитинстві, коли виконувалися усі її примхи і бажання, стати «паном становища».

Ревність – болісний сумнів у вірності та прихильності рідних, близьких, товаришів. Якщо в сім'ї не одна дитина, то кожний з них відчуває ревність, прагне конкурувати з братами або сестрами за «місце під сонцем», Ревність – негативно забарвлене почуття у міжособистісних взаєминах, яке виникає за умови браку уваги, любові, симпатії з боку певної особи, у той час, як хтось інший їх отримує.

Поради щодо створення позитивних умов для виховання волі

Людина – єдина істота, здатна докладати вольових зусиль і приймати відповідальні рішення. Волю можна і необхідно тренувати. Ось звички і знання, які здатні покращити навички самоконтролю й прокачати силу волі.

Товаришуй з вольовими людьми. Здатність до самоконтролю та саморегуляції поведінки визначається генетикою та вихованням. Якщо дитина бачить поряд з собою приклад вольової поведінки, це стимулює її бажання проявити силу волі. Як і будь-яку звичку, самоконтроль можна натренувати. Спробуйте ставити дитині щодня маленькі завдання, що потребують вольових зусиль (прибрати ліжко, вдягтися, почистити зуби, самостійно поїсти, зробити фізичні вправи тощо). Чим ретельніше і без нагадування дитина буде виконувати ці завдання, тим сильнішим становитиметься її самоконтроль. Пропонуємо ще одну тренувальну стратегію, яка стосується мовленнєвих навичок. Вони укорінюються особливо глибоко і щоби на них вплинути, потрібні докладні зусиль. Можна спробувати говорити повними реченнями, уникати слів-паразитів. Такі вправи допоможуть прокачати силу волі.

Слід навчити дитину слідувати за тим, який ***ресурс сили волі вона витрачає*** упродовж дня. Самоконтроль і саморегуляція вимагають посиленої роботи мозку, це енергозатратний процес. На думку психологів, виконуючи особливо складне практичне завдання, робота мозку витрачає до 70% енергії організму. Ресурси сили волі витрачають свідомі зусилля, наприклад, коли слід залишити гру і почати виконувати необхідне. Дитині слід пояснювати: плануючі завдання на день, слід визначати пріоритети різним справам, які потребуватимуть ресурсів самоконтролю.

Потрібно ***достатньо спати***. Сон ефективно відновлює ресурс самоконтролю. Під час сну консолидується пам'ять, а зусилля волі – теж свого роду пам'ять. Відповідно під час сну самоконтроль укріплюється. Під

час сну мозок очищується від продуктів метаболізму, яких тим більше, чим більше енергії він витратив. Чим інтенсивніше дитина працювала упродовж дня, тим ефективнішим має бути відпочинок. За недосипання інтоксикація гальмує роботу мозку. Тут вже ні про яку силу волі не йдеться.

Дозуйте стрес. Короткотривалий стрес укріплює, мобілізує сили організму, мобілізує активні думки, акумулює когнітивні сили, в тому числі і силу волі. Довготривалий стрес знесилює організм, гальмує здатність докладати зусиль, згубно позначається на самоконтролі та саморегуляції поведінки дошкільників в процесі виконання предметних завдань. Якщо кожний день протягом місяця відповідно виконувати завдання певної складності, це посилить силу волі.

Підтримуйте хороши настрої. Гарний настрій додає організму дошкільника сил, підтримує у належному стані ресурс самоконтролю. Знаходячись у позитивному настрої, дитина відчуває в собі готовність активно діяти, позитивно ставитись до труднощів, приймати раціональні рішення, досягати успіху. Негативний настрій гальмує практичну діяльність, послаблює самоконтроль та саморегуляцію, утруднює процес мобілізації. У поганому настрої дитина швидко втрачає інтерес, відволікається на стороннє, подекуди залишає роботу незавершеною.

Продумайте мотивацію дитини. Пізнавальна, соціальна та мотивація самоствердження позитивно впливають на рівень ресурсу самоконтролю. Діти, якщо знають, що виконують необхідну для когось роботу, корисну, працюють натхненно і зацікавлено. Результативність такої роботи вища, результати предметно-практичної діяльності кращі, старанність знаходиться на належному рівні. Виснаживши свій ресурс, дошкільник може компенсувати його нестачу наявністю високої мотивації досягнення.

Виховання волі дитини в сім'ї

Зазвичай під волею розуміють здатність дитини долати перешкоди на шляху до мети. Виховання волі у дітей є однією з важливих виховних завдань. Сучасні діти завдяки системі споживання товарів і послуг поступово

втрачають мотивацію досягнення, волю, цілеспрямованість. А ці якості вкрай важливі для життя у реальному світі. Виховання у дитини вольових якостей, таких як самостійність, цілеспрямованість, витримка, мужність, відповідальність – справа не одного дня, а систематичної й послідовної навчально-виховної роботи сім'ї та ЗДО.

Вольові риси характеру розвиваються в ході взаємин з оточуючою дійсністю, набуття соціальним досвідом, оволодіння конкретними правилами і нормами. Дошкільний вік – період виникнення волі як здатності свідомо керувати своєю поведінкою. Важливим чинником розвитку волі дошкільника – дотримання режиму, певного порядку життя, який виробляє в дитині організованість, дисциплінованість, самовладання. Воля дитини розвивається у різних видах дитячої діяльності – малюванні, ліпленні, конструюванні, виконанні завдань практичного характеру.

Щоб дитина зростала наполегливою, впевненою у собі, самостійною, в них слід розвлати силу волі. Молоді батьки часто помиляються, тому діти зростають слабовольними, нерішучими, нездатними долати перешкоди. Слід пам'ятати: кожна дитина унікальна і неповторна, її життєвий досвід постійно збагачується, вона оволодіває потрібними для життя знаннями та вміннями. Особливого значення набуває розвиток вольової активності, вміння досягати мети, приймати відповідальні рішення. Якщо в сім'ї з раннього віку не привчали дитину до виконання нескладних практичних завдань, стримувати нерозумні бажання, то у подальшому буде складно привчити її до систематичної праці.

Вольові дії починаються з раннього віку, з оволодіння малюком довільними рухами, з маніпуляцій з іграшками та предметами. Воля – це свідома саморегуляція поведінки, спрямована на досягнення поставленої мети шляхом долання труднощів. Воля – не вроджена якість особистості. Отже, дитина не народжується з сильною або слабкою волею, вона формується у діяльності. Якщо дитину надмірно опікають, звільняють від докладання найменших зусиль для досягнення бажаного, з неї виросте

людина із слабким характером. Дорослий перетворюється для дошкільника на зразок для наслідування.

Для формування волі дитини дошкільного віку батькам необхідно твердо дотримуватися певних правил:

- в сім'ї має бути встановлений порядок життя дитини;
- дитина повинна точно знати, що, коли і як вона має робити: їсти, гуляти, вкладатися спати, мити руки, прибирати іграшки тощо;
- необхідно привчати дитину до самостійного виконання усіх правил (вдягтися, прибрати постіль, вмитися, поснідати, тримати у порядку одяг та взуття тощо);
- формувати у дитини вміння володіти своїми почуттями, бажаннями, страхами; привчати стримувати біль та образи;
- дитина повинна мати зразок вольової поведінки батьків.

Основні завдання особистісного виховання дитини в сім'ї полягають у тому, щоб:

1. Створювати належні умови для зростання і розвитку дитини.
2. Стати соціально, економічно та психологічно захистом для дитини.
3. Передати досвід створення та збереження сім'ї, виховання в ній дитини у любові, довірі до дорослих, повазі до старших.
4. Навчити дитину корисним вмінням і навчанням, спрямованим на самообслуговування й допомогу батькам.
5. Виховувати в дітях почуття гідності, цінності власного «Я».
6. Формувати силу волі, прищеплювати вольові риси характеру.

Формування характеру дитини дошкільного віку стає усе більш актуальним у зв'язку з тим, що вона щоденно стикається з цінностями, протилежними тим, до яких привчали батьки. Дошкільнику доводиться бути свідком жорстокості, насилля, агресії дорослих, зловживання спиртними напоями. Сучасні діти зазнають депресії, почастишали випадки тривожності

та імпульсивної поведінки. Сучасні батьки зазнають економічних проблем, багато працюють, їм не вистачає часу на спілкування з дошкільниками.

У зв'язку з цим усе більшого значення набуває самоосвіта, яка допоможе у розвитку волі дітей дошкільного віку. З цією метою необхідно:

- намагатися адекватно реагувати на зміни у поведінці малюка;
- замінити авторитарний стиль спілкування на взаємодію і взаємоповагу дитини;
- створити затишок у дитячому просторі;
- виявляти терпіння й мудрість, утримуватися від проявів агресії;
- вирішувати вікові проблеми разом з дитиною, застословуючи рольові ігри;
- використовуючи поради, можна стати наставником;
- навчитися чути свою дитину, вникати у її проблеми;
- допомагати дітям знаходити пояснення емоціям, які вони відчують.

Щоденне виховання волі вимагає від батьків чималих зусиль, проте вони будуть винагороджені тим, що побачать, що їхні діти вирости вольовими і відповідальними людьми. Мододим батькам варто навчитися говорити про життєві цінності та втілювати їх у реальність. Для виховання волі дітям потрібна підтримка. Ми маємо не лише проповідувати те, що слід робити, а й робити те, що проповідуємо. Діти, які відчують підтримку батьків, менше схильні сприймати негативні впливи.

Декілька настанов наостанок:

1. Розкажіть дитині, що таке сила волі і для чого вона потрібна.
2. Навчіть дитину мислительним вправам.
3. Поясніть, що помилки – це нормально.
4. Змусіть дитину повірити в успіх у свої можливості.
5. Правильно підтримуйте дитину, коли вона зіткнулася з труднощами.
6. Нагадуйте про мету, коли схвалюєте дитину.

Виховуючи дитину згідно запропонованих вимог, можна розраховувати на покращання показників вольового розвитку дітей молодшого дошкільного віку.

Висновки до розділу II.

У ході констатувального етапу експерименту уточнено зміст провідної категорії, визначено критерії, показники та компоненти довільності як інтегративної якості особистості. Доведено існування браку досліджень вітчизняних фахівців з означеної проблеми та віку досліджуваних. Під довільністю розуміється здатність дитини молодшого дошкільного віку регулювати свою поведінку, долати труднощі та досягати поставленої у конструктивній діяльності цілей.

Критеріями оцінки рівнів сформованості у дітей молодшого дошкільного віку довірливої поведінки слугували: уміння утримувати кінцеву мету діяльності, самостійність пошукових дій, оптимістичне ставлення до труднощів та уміння їх долати, мотивація досягнення, високі показники якості виконання практичних завдань. Структурними компонентами довірливості виступили: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти.

Розроблено комплексну методику дослідження, до складу якої увійшли методи, що уможливили діагностику особливостей: уявлень дітей молодшого дошкільного віку проявляти вольових зусиль задля досягнення кінцевої мети конструктивної діяльності. Емпіричні дані отримано в ході проведення індивідуальних бесід з дошкільниками 3-4 років, проведення тесту, спостереження за звичайних умов життя та моделювання експериментальної ситуації.

Базуючись на визначених критеріях, показниках та компонентах, визначено чотири рівні сформованості у досліджуваних молодшого дошкільного віку довірливої поведінки – високий, оптимальний, середній та

низький. Схарактеризовано прояви уміння діяти цілеспрямовано, самостійно, долати труднощі на шляху до мети, доводити розпочате до кінця, адекватно оцінювати досягнення.

Визначено педагогічні умови оптимізації освітнього процесу, спрямованого на виховання у дітей 3-4 років уміння регулювати та контролювати власні дії на шляху до мети. Умови пов'язувалися з проявами вольових якостей особистості, наданням більшої уваги вкладеним у досягнення мети вольовим зусиллям досліджуваних, осучасненням змісту, форм і методів виховної роботи у ЗДО та сім'ї.

Розроблено методичні рекомендації, адресовані педагогам ЗДО щодо оптимізації процесу виховання у дітей 3-4 років елементарної форми саморегуляції поведінки. Методичні рекомендації систематизовано за рубриками: словничок на кожний день, характеристика позитивних та негативних якостей особистості, поради щодо створення розвивальних умов у ЗДО та особливості виховання дітей молодшого дошкільного віку в сім'ї.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота присвячена обґрунтуванню концептуальних підходів та визначенню особливостей виховання у дітей молодшого дошкільного віку довольної поведінки у предметно-практичній діяльності. В результаті дослідження сформульовано такі висновки.

Згідно *першого завдання дослідження* здійснено аналіз сучасних наукових джерел з досліджуваної проблеми та розкрито зміст довольності дитини молодшого дошкільного віку. Встановлено, що бракує вітчизняних досліджень з проблеми довольності, проявленої у предметно-практичній діяльності та особливостей її виховання на етапі дошкільного дитинства. Досліджувану якість кваліфіковано як уміння дитини 3-4 років життя контролювати та регулювати власну практичну діяльність, долати труднощі на шляху до мети та доводити розпочате до кінця.

У відповідності з *другим питанням* теоретично обґрунтовано педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО. Показники довольності покращаться за умов упровадження в педагогічну практику таких педагогічних умов: *сприяння та підтримка педагогом намагань дітей 3-4 років життя виявити вольові якості (самостійність, наполегливість та цілеспрямованість) у предметній діяльності; зміщення у педагогічній оцінці акценту з результату на процес досягнення дитиною мети діяльності, докладанні нею особистих вольових зусиль; осучаснення змісту, форм, методів виховання у ЗДО довольної поведінки дітей молодшого дошкільного віку.*

У відповідності з *третьім завданням* дослідження визначено критерії, показники й компоненти довольної поведінки дітей молодшого дошкільного віку та розроблено адекватну предмету та завданням дослідження комплексну методика. Критеріями виступили: уміння утримувати мету, діяти самостійно, оптимістично ставитись до труднощів та досягати успіху у предметно-практичній діяльності. Основними методами констатувального

експерименту виступили: індивідуальні бесіди з досліджуваними, проєктивна методика, цілеспрямоване спостереження та моделювання експериментальної ситуації.

Згідно *четвертого завдання* дослідження схарактеризовано чотири рівні сформованості у дітей молодшого дошкільного віку довільної поведінки- високий, оптимальний, середній та низький. До високого рівня віднесено 20% досліджуваних 3-4 років, які відрізнялись балансом усіх показників. До оптимального рівня віднесено дошкільників з достатньо збалансованими показниками (30%). Середній рівень склали імпульсивні діти, з недостатньою збалансованістю цілеспрямованості, самостійності, оптимізму та якості виконання практичних завдань (36%). Низький рівень вихованості довільності склали невпевнені у собі, залежні досліджувані, які без допомоги дорослого втрачають мету і можуть залишити роботу незавершеною (14%).

У відповідності з *п'ятим завданням* було розроблено системк методичних рекомендацій для вихователів ЗДО з метою оптимізації освітнього процесу, спрямованого на виховання довільної поведінки у предметно-практичній діяльності. Методичні рекомендації складаються із: словника, характеристики позитивних та негативних вольових якостей особистості, порад щодо створення у ЗДО розвивальних умов, особливостей виховання дітей в сім'ї. Їх використання покращать показники довільності у дітей молодшого дошкільного віку.

Наше дослідження не вичерпує усіх важливих аспектів проблеми виховання довільної поведінки в ранньому онтогенезі. До перспективних напрямів подальшої роботи слід віднести розробку моделі оптимізації вихованого процесу у ЗДО різних типів (закритих і відкритих) та сім'ї з формування довільної поведінки дітей 3-4 років життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1., Агіляр Туклер В. В. Формування самостійності у дитини раннього віку: психолого-педагогічний аспект. Педагогіка. Вісник Інституту розвитку дитини. Збірник наукових праць. Вип. 4. Київ, 2009. 164 с.
- 2.Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція) // Дошкільне виховання. 2012. № 7. С. 4–19.
- 3.Байер О. М. Розвиток психічної саморегуляції старших дошкільників у різних видах доступної дитині довольної активності / О. М. Байер // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики: Межд. межвуз. сб. научн. работ. - К.- Запорожье - Одесса: КНУ им. Т. Шевченко, ОНУ им. И. И. Мечникова, ЗНУ, ГУ «ЗИГМУ», 2005.- Вып. 26. 20 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 342 с.
- 5.Богуш А. М., Грама Н. Г., Лучан Н. І. Розвиток особистості дитини дошкільного віку у різних видах діяльності. Одеса : Видавець Букаєв В. В. 2013. 236 с.
- 6.Боришевський М. Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктивного становлення особистості / М. Й. Боришевський // Психологія суб'єктивної активності особистості. – К., 1993. – С. 18–19.
7. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; заг. ред. Н. Гавриш. Харків: Мадрид, 2015. 220 с.
8. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини: монографія. Київ: вид-во РВА «Дніпро–VAL», 2010. 622 с.
- 9.Гончаренко А. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2003.
10. Гуріна З. В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2007.

11. Гуріна З. В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2007.

12. Гуріна З. В. Розвиток самостійності як базової характеристики підростаючої особистості дитини. Проблеми сучасної психології. 2010. Випуск 9. С. 65-74.

13. Демидова А. С. Формуємо пізнавальну самостійність у старших дошкільників. Дошкільне виховання, 2006. № 10. 10 с.

14. Демидова Ю. О. Формування першооснов пізнавальної самостійності старших дошкільників у конструктивній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2007. 18 с.

15. Демидова Ю. О. Формування першооснов пізнавальної самостійності старших дошкільників у конструктивній діяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2007.

16. Дубасенюк О. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2011. 389 с.

17. Дудник Н. Виховання самостійності у дітей дошкільного віку. Гірська школа українських Карпат. 2018. № 19. С. 118-122.

18. Зверева С. А. Теоретические основы развития самостоятельности в трудовой деятельности у детей старшего дошкольного возраста. Современные проблемы науки и образования. 2015. № 1-1. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18339> (дата обращения: 20.08.2019).

19. Іванова В. В., Запорожану М. І. Формування ініціативності як важливої якості особистості дитини. Наука в інформаційному просторі : матеріали XI Міжн. наук.-практ. конф., 23-24 грудня 2015 р. : у 2 т. Т. 2 : Актуальні питання сьогодення. Дніпропетровськ : Біла К. О., 2015. 106 с. С. 54-58.

20. Індивідуалізація виховання в дитячому садку : метод. рек. / С. Є. Кулачківська, Г. В. Гуменюк, О. О. Вовчик-Блакитна, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко [та ін.]. К. : Міленіум, 2005. 126 с.

21.Індивідуалізація виховання дошкільника : думка., 2007. 200 с. навч. посіб. / С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко, О. О. Вовчик-Блакитна [та ін.].– К. : Наукова

22.Кононко О.Л. Розвинена воля – важлива складова особистісної компетентності дошкільників// Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. №3. С. 15-22

23. Кононко О.Л. Гендерні аспекти вольового розвитку дошкільника// Український психолого-педагогічний науковий збірник.- Львів, 2016, №8.- С. 54 -59

24. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. К. : Стилос, 2000.– 336 с.

25. Кулачківська С.Є. Развитие воле вих действий у детей дошкольного возраста: автореф.к. психол. наук. . К. 1973. 20 с..

26. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу. Запоріжжя, 2009. 317 с.

27. Ладивір С. Не готові знання, а вміння їх здобувати. Від розвитку – до саморозвитку. Дошкільне виховання. 2007. № 8. С. 3-6.

28. Лісовець О. В. Комплексний підхід до виховання самостійності дітей різної статі 5-7 років. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: зб. матеріалів IV Міжн. наук.-практ. конф. 30 квітня 2020 р., м.Ніжин / за ред. О. В. Лісовця, С. О. Борисюк. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 247 с. С. 225-226

29. Лісовець О. В. Генезис проблеми самостійності дітей дошкільного віку. Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. м. Київ, 24-25 лютого 2017 р. / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. 168 с. С. 19-22.

30. Лісовець О. В. Зміни у розвитку самостійності особистості упродовж дошкільного дитинства. Scientia. 2017. № 11. С. 119-125.

31. Лісовець О. В. Особливості становлення і розвитку самостійності дитини у дошкільному віці. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2018. № 3. С.28-34.

32. Лісовець О. В. Самостійність як інтегральна характеристика активності особистості дошкільника. *Personality Development In the Age of globalization: Collection of scientific papers*. Morrisville, Lulu Press., 2016. 168 p. С. 100-103.

33. Літвін Л. І. Розвиток вольової сфери дитини дошкільного віку / Л. І. Літвін // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К.: Академія праці і соціальних відносин], 2000. Вип. 20, ч. 2. С. 30–36

34. Литвин Л. І. Розвиваємо волю дитини / Л. Литвин // Дошкільне виховання. 2000. № 8. С. 22–23.

35. Літвін Л. І. Вольова поведінка дитини–дошкільника: індивідуальний аспект розвитку/ Л. І. Літвін // Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. / за заг. ред. С. Д. Максименка. К. :Нора – принт, 2001. Т. IV Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. С. 112–117

36. Марусинець М. Розвиток пізнавальної активності: психологічні умови та дидактичні засоби. Дошкільне виховання. 1999. №12. С. 7-9.

37. Олійник О. О. Психологічні умови формування самооцінки у старших дошкільників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2010. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.

38. Павелків Р.В. Дитяча психологія. Особливості розвитку вольових дій дошкільників: Навчал посіб. К.: Академвидаву. 2015.400 св.

39. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 296 с.

40. Педагогічний словник/ За ред.. Ярмаченка М.Д. К.: Педагогічна думка. 2001. 516 с. Вихователь-методист дошкільного закладу. - 2016.- №3.- 15-22

41. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу / Т. О. Піроженко. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.

42. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : наук.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 140 с.

43. Поніманська Т.І, Дошкільна педагогіка. ;-те видання, перБероблене. К.: «Академія». 2018. 408 с.

44. Резніченко І. Створення розвивального простору у групових приміщеннях дошкільного закладу. Практика управління дошкільним закладом. 2011. № 1. С. 27-40.

45. Рейпольська О. Д. Особливості виховання ціннісного самоставлення у старших дошкільників та їх уявлень про самих себе. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 3. С.75-79.

46. Рогозна І. Педагогічні передумови виховання самостійності // Дошкільне виховання, 2004, №1.– С. 26-27.

47. Савченко М. В. Виховання самостійності у дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Держ. вищ. навч. закл. "Донбас. держ. пед. ун-т". Слов'янськ : [б. в.], 2014. 243 с.

48. Савченко М. Вивчення проблеми виховання самостійності в сучасній практиці дошкільного навчального закладу. Гуманітарний вісник. № 26.

49. Савченко М. В. Вплив ігрової діяльності на виховання самостійності в дітей дошкільного віку. Наука і освіта. 2011. № 4. С. 358-361.

50. Савченко Ю. Ю. Адекватні статево-рольові уявлення дитини-дошкільника як складова психічного здоров'я. Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць; редкол.: В. О. Огнев'юк, І. Д. Бех, Л. Л. Хоружа [та ін.] Київ: Університет, 2008. № 10 (ч. 1). С. 85-90.

51. Савченко Ю. Ю. Формування статевої свідомості дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С. Д. Максименка. Харків: КЦ ФОП Іванової М. А., 2015. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 11. С. 201-211.

52. Сероштан О. Усвідомлена свобода як чинник виховання самостійності. Вихователь-методист дошкільного закладу: Щомісячний спеціалізований журнал. Київ: ТОВ "Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку - Україна", 2009. № 9. 2014. С. 48-51.

53. Сіренко А. Є. Формування у старших дошкільників впевненості в собі у груповій діяльності дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2017.

54. Соловйова Л.І. Індивідуальні особливості розвитку вольової поведінки старших дошкільників: автореф... к .психол. н . К. 2012. 24 с.

55. Соловйова Л.І. Вольовий розвиток дитини дошкільного віку як чинник її особистісного зростання / Л. І. Соловйова //Актуальні проблеми психології : зб. наук. ст. за заг. ред. : С. Д. Максименка, С. Є. Кулачківської. К. : Нора – прінт, 2002. Т. IV. Психологія розвитку вольової дії старшого дошкільника, пізнавальна та рухова активність дитини, індивідуалізація освітнього процесу дошкільних навчальних закладів, диференційований підхід, психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною.

56. Соловьева Л. И. Индивидуальные особенности развития волевого поведения старших дошкольников: автореф. дис. . канд.а психол. наук Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. Киев, 2012. 24 с.

57. Теренік Н. С. Формування основ самостійності у дітей дошкільного віку. Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: матеріали обл. наук.-практ. конф. 28 бер. 2018 р. Дніпро. 531 с. С. 421-426.

58. Удіна О. М. Виховання самостійності дошкільників в образотворчій діяльності (на матеріалі аплікації): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2008. 25 с.

59. Удіна О. М. Виховання самостійності дошкільників в образотворчій діяльності (на матеріалі аплікації): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2008. 25 с.

60. Удіна О. М. Проблема виховання самостійності дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Вип 6. Кн. 1. Київ-Житомир, ЖДУ, 2004. С. 145-1 51.

61. Удіна О. М. Своєрідність самостійності у дошкільників. Педагогічні науки. Вип. 13. 2004. С. 218-222.

62. Усик Д. Б. Психологічні особливості саморегуляції поведінки у старшому дошкільному віці (результати експериментального дослідження). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Вип. 3(2). С. 94-99.

63. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна,

О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.

64. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор. 2005. С.63.

65. Шурманов В. С. Сущность и структура самостоятельности: философские, психологические и педагогические аспекты понимания. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2016. № 2 (70). С.184-189.

66. Щербакова Н. М. Шляхи формування пізнавальної самостійності учнів. [Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки](#). 2013. № 1. С. 156-159

67. «Я у Світі» Програма розвитку дитини від народження до шести років.. К.: 2019. 490 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Методи до когнітивного компонента довільної поведінки

Моделювання експериментальних ситуацій

Ситуація 1.

Експериментатор уточнює у дитини: «Яку людину називають «самостійною», а яку «несамостійною»? Він не коментує, не уточнює відповіді досліджуваного. Тлумачення дослівно фіксує у протоколі. Дорослий розкладає перед досліджуваним шість картинок із зображенням самостійного (сам вдягається/роздягається, їсть, прибирає іграшки, збирає пірамідку) та несамостійного малюка (чекає, щоб вдягли/роздягли, нагодували, за нього прибрали іграшки, допомогли зібрати пірамідку). Зображення яскраво передавали емоції діючої особи (радість, роздратування, байдужість, зацікавленість діяльністю тощо). Він просить дитину розкласти картинки у такий спосіб, щоб праворуч знаходилися самостійні, а ліворуч – несамостійні діти і пропонує пояснити свій вибір. В кінці експериментатор запитувала дитину: «Ти – самостійна людина? Чому так вважаєш?»

У протоколах спостережень фіксувалися:

- адекватність уявлення про самостійність як вольову якість;
- співвідношення правильних і неправильних виборів;
- наявність/відсутність аргументації;
- емоційні реакції;
- самооцінка самостійності (адекватна-занижена-завищена).

Ситуація II.

Дорослий запитує дитину: » Яку людину називають сміливою? А яку – боязкою?» Як і у попередній ситуації, він не коментує і не виправляє судження дошкільника, проте фотографічно фіксує його відповіді. Експериментатор пропонує дитині роздивитися шість картинок із

зображенням сміливого та боязкого малюка та вибрати і відкласти праворуч катринки із зображенням сміливого (знаходить собі заняття та друзів у нових умовах життя, заступається за слабшого, не дозволяє себе ображати, виявляє інтерес до нового складного завдання, не боїться помилитися, діє самостійно тощо), та боязкого малюка (поводиться невпевнено, береться за виконання легкого і знайомого завдання, уникає відповідальності, поступається сильнішим за себе, пасує перед труднощами, легко звертається за допомогою). По завершенні дорослий запитує дитину «Ти – смілива людина? Чому так вважаєш?» У протоколі фіксуються ті самі, що і у першій ситуації, прояви свідомості та поведінки досліджуваних молодшого дошкільного віку.

Нижче наводиться форма протоколу спостережень за виборами дошкільника та його емоційні й вербальні прояви та характер 65м.65оцінки

Протокол

Прізвище, ім'я вік дитини-----

Ситуація (І чи ІІ) -----,

Дата проведення -----

Прояви, що фіксувалися	Оцінка експериментатора
<i>Чіткість уявлення</i>	
<i>Правильність вибору</i>	
<i>Аргументація</i>	
<i>Яскравість емоцій</i>	
<i>Адекватність самооцінки</i>	

ДОДАТОК Б.

Метод до емоційно-ціннісного компонента довільної поведінки

Творче завдання

Творче завдання «Яким би ти захотів бути?» дозволяло з'ясувати, наскільки значущими є для дітей молодшого дошкільного віку такі вольові якості особистості, як самостійність та сміливість. Високу значущість засвідчувала потрапляння їх на перші місця; меншу – знаходження їх в кінці переліку, низьку – відсутність їх серед п'яти визначених якостей.

Нижче подано форму протоколу, в якому фіксувалася найважливіша інформація.

Протокол

Прізвище, ім'я вік дитини-----

Дата проведення -----

Прояви довільної поведінки	Їх фіксація експериментатором
<i>Ранжований перелік якостей</i>	
<i>Зміни , перестановки якостей</i>	
<i>Рішучість прийняття рішень</i>	
<i>Аргументація, коментар</i>	
<i>Яскравість та стабільність емоцій</i>	

ДОДАТОК В.

Метод до пізнавального компонента довільної поведінки

Спостереження

Цілеспрямоване спостереження за характером довільної поведінки дітей молодшого дошкільного віку здійснювалося у звичних для них умовах під час виконання завдань практичного характеру (конструювання та виконання трудових доручень). З метою одержання важливого для аналізу феномену дослідження, експериментатор використовував розгорнуту форму протоколу, в якому фотографічно реєстрував усі основні прояви поведінки. У лівому стовпчику перераховано основні прояви довільної поведінки, а у правому – дорослий фіксував побачене та почуте. Форму протоколу спостережень подано нижче.

Протокол

Прізвище, ім'я вік дитини-----

Дата проведення -----

Вид діяльності -----

Прояви довільної поведінки	Їх фіксація експериментатором
<i>Уміння утримувати мету</i>	
<i>Самостійність дій</i>	
<i>Ставлення до труднощів</i>	
<i>Прагнення до успіху</i>	
<i>Емоційн реакції</i>	
<i>Словесне реагування</i>	